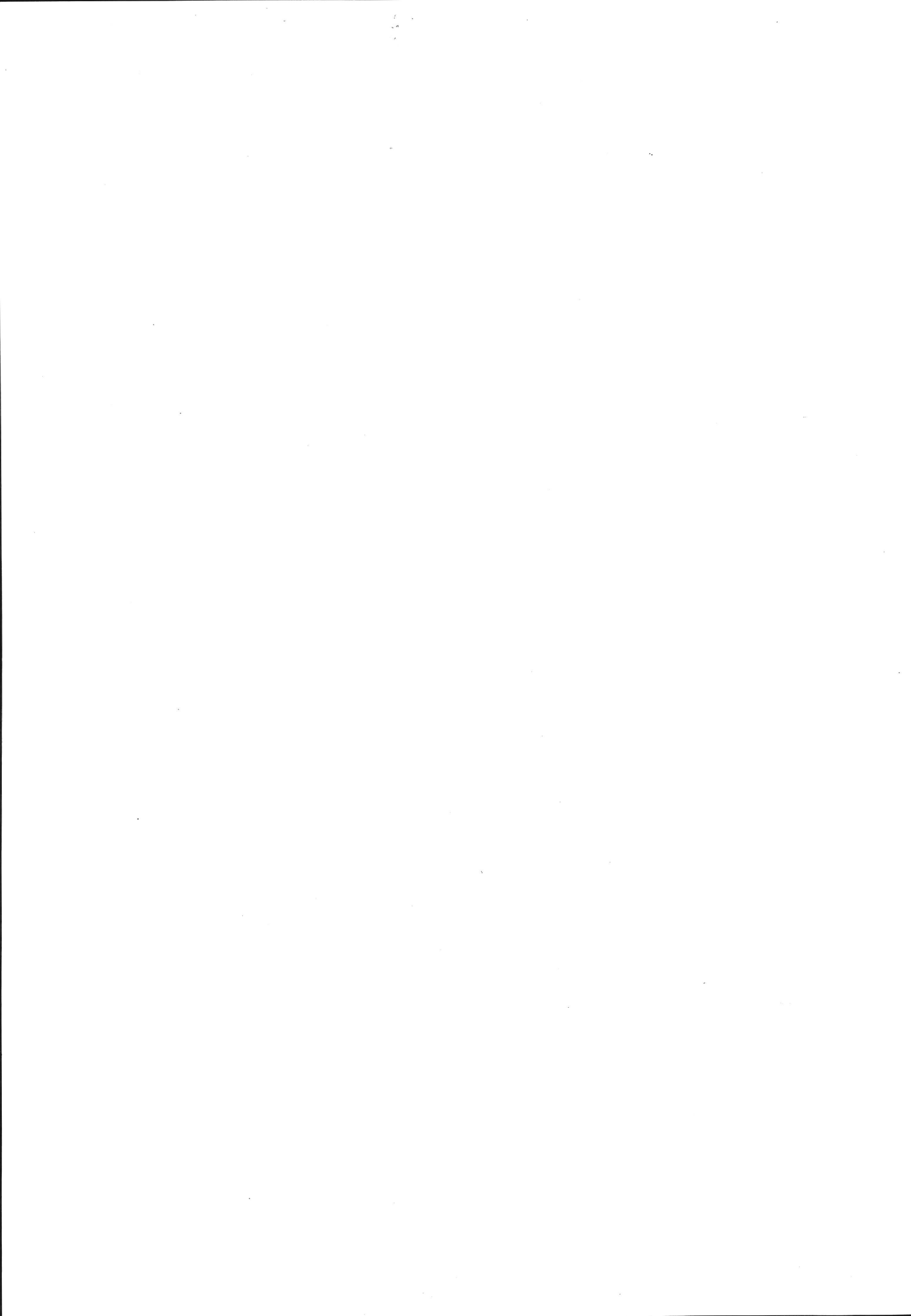

TANULMÁNYOK

ADATOK RÓMER FLÓRIS KÉZIRATOS HAGYATÉKÁBÓL PEST-BUDA KÖZÉPKORI TÖRTÉNETÉHEZ

Rómer Flóris Ferenc (1815–1889) régészet- és művészettörténet-tudományunk kiemelkedő jelentőségű, sokrétű és nagyszabású kutató, leíró és szervező munkát végző alakja. Gazdag életművéből kéziratos hagyatékának – elsősorban jegyzőkönyveinek – Budapestre és környékére vonatkozó középkori adatait ismertetjük, röviden foglalkozunk Pesten töltött éveivel és a középkorkutatás területén elért eredményeivel.

Az 1860-as évektől gyors gazdasági fejlődésnek induló Pest-Buda a tudomány megújuló, vagy kiépülő intézményrendszerei – Magyar Tudományos Akadémia, különböző tudományos társaságok, folyóiratok szerkesztőségei, egyetem stb. – által a szellemi élet központjává vált. Az eddig vidéken tanároskodó és gyűjtő-kutató munkát végző bencés szerzetes, Rómer Flóris 1861 őszén költözött Győről Pestre.¹ Életének legjelentősebb, legtermékenyebb 16 évét a fővárosban töltötte. 1861-ben *Hunfalvi Pál* javaslatára a Magyar Tudományos Akadémia Kézirat- és Éremtárának őrévé nevezték ki. 1862-ben a pesti Királyi Katholikus Főgimnázium igazgatója lett, ezt a tisztséget 1868-ig töltötte be. Tanári éve alatt folytatta vidéken elkezdett gyűjtőmunkáját, jegyzőkönyvei tanulása szerint már 1861-ben papírra vetette fővárosi megfigyeléseit is (Várbeli lakóházak). „*A Bakony terményrajzi és régészeti vázlat*” című művéért 1860-ban a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjainak sorába választották. Ekkor került az Archeológiai Bizottságba is. 1863-ban a Bizottság addigi előadója, *Ipolyi Arnold* Egerbe költözött, utódának Rómer Flórist választották, aki 10 éven keresztül intézte a Bizottság ügyeit. Érdeklődése döntően a régészet felé fordult, céljául tűzte ki az ország régészeti, építészettörténeti emlékeinek pontos feltérképezését, a tárgyi anyag leírását és összegyűjtését. Az 1863-as év jelentős pesti vonatkozású adatgyűjtést is hozott, ekkor kerültek jegyzőkönyvébe a káposztásmegyeri és békásmegyeri pusztatemplomról, az alági templomról, a nagykovácsi romokról és a pesti városfal maradványairól szóló leírások. Az 1864-es év, a XIII. jegyzőkönyv anyaga kiemelkedő jelentőségű vizsgált tárgyunk szempontjából. Rómer megtekintette és papírra vetette a budaszentlőrinci pálos kolostor maradványait, lerajzolta vagy leírta az albertfalvai, szentdienesi, kerepesi és kistarcsai templomromokat, a cinkotai templom gótikus maradványait, a rákosszentmihályi templomról szóló értesülését, valamint az érdi és a hárosi épületmaradványokat. 1864-ben fedezte fel Pest egyik legrégebbi középkori emléket, a plébániatemplom tornyában fennmaradt XIII. sz.-i falrészletet.² Gyűjtőmunkájának eredményeképpen 1866-ban jelent meg az első jelentős régészeti kézikönyv, a „*Műrégészeti kalauz különös tekintettel Magyarországra*,” ennek az őskori és ókori

részét Rómer írta, a középkori *Henszlmann Imre* munkája. Rómer 1867–68-as években írott jegyzőkönyvei híven tükrözik a római kori emlékek megmentése érdekében végzett hatalmas munkáját. Jelentős ásatásokat vezetett Óbudán és szekérszámra hordatta be a környékről a feliratos köveket a Nemzeti Múzeumba. Közben egy-egy középkori emlékre is felfigyelt. 1866-ban a kistétényi romokról és a Svábhegyen talált épületmaradványokról ír jegyzőkönyve oldalain.

Rómer már gimnázium igazgatói éve alatt az archeológia és a numizmatika magántanára volt a pesti egyetemen, 1866-ban rendkívüli tanárrá, 1868-ban pedig a régiségtan rendes egyetemi tanárává és királyi tanácsossá nevezték ki. A középkori művészet tárgyköréből tartott előadásai különösen népszerűek voltak. 1868-ban indította meg az Archeológiai Értesítőt, amit kezdetben a szerkesztés mellett döntően ő írt. 1869-ben nevezték ki a Nemzeti Múzeum Régiségtárának őrévé, így kezében összpontosult régészettudományunknak ma is alapkövét képező négy intézmény – az Archeológiai Bizottság, a Nemzeti Múzeum Régiségtára, az egyetemi katedra és az Archeológiai Értesítő – irányítása. Tudományszervező ténykedése mellett sokrétű kutató és publikáló munkát végzett, középkori kutatásait kiemelve elmondhatjuk, hogy országjárásai során felkereste, megfigyelte, leírta, lemérte és lerajzolta a különböző építészeti emlékeket, templom- és kolostorromokat, épületmaradványokat.³ Felfigyelt a megmaradt építészeti tagozatokra, szobrokra, falfestményekre. Összegyűjtötte és leírta a harangokat, középkori ötvösségünk különböző tárgyait, a sírköveket. Közleményeket írt a pénztörténetről, a pecséttanról, címeres emlékeinkről és viselettörténetünkről is. Hatalmas munkát végzett a corvinák összegyűjtése és közzétevése érdekében, emellett több középkori oklevél és céhírat leírása fűződik nevéhez. Túllépett az egyszerű tárgyleírásról, a régészeti adatokat össze akarta egyeztetni a történeti források, oklevelek adataival, életmódkutatásra, falu- és várostörténet megírására törekedett.

1869-ben írta le a Viktória téglagyár területén feltárt középkori templomromot, hozzászólva ezzel a kibontakozó Fehéregyháza-vitához. A továbbiakban szórványosan ír Pestről, 1871-ben a pesti városfalról, valamint a Várban talált feliratos kövekről, 1874-ben az óbudai királynői vár maradványairól olvashatunk jegyzőkönyvei lapjain. Ezekben az években születtek viszont Pesttel foglalkozó cikkei, többek között: *Egy góth templom alapjai Ó-Budán.* (Budapesti Közlöny 94. sz. 1869.); *A régi Pestről.* (Akadémiai Értesítő 1871. 107–113.); *Budapestnek régi látképe.* (AÉ 1872. 169–171.). 1873-ban jelent meg kiemelkedő jelentőségű várostörténeti monográfiája „*A régi Pest.*

Történeti tanulmány.” Korabeli méltatója, *Fraknoi Vilmos* így ír róla: „A város régibb történetének és középkori épületei csekély maradványainak vázlatos ismertetése után, tulajdonképpen feladatául azt tűzi ki, hogy a törökök kiűzetését követő időszakot, a város újjászületésének viszonyait, a XVII. század végétől a XVIII. század közepéig állítsa szemünk elé.” Fő érdeme, hogy „Erre nézve akkor még felhasználatlan bő forrást nyitott meg a régi telekkönyvekben és egyéb jegyzőkönyvekben, melyeket a XIII. század végétől kezdve a város levéltára megőriztetett, s ő először kivonatozott.”⁴ Pesti, Pest környéki emlékeket is leíró jelentős középkori vonatkozású tanulmányai: *Régi falkek Magyarországon.* (Magyarország régészeti emlékei III., Bp. 1874.); *Román- és átmenetkorú építmények hazánk területén.* (Arch Közl. II. 1876.); *Adalék a budai várnak a török foglалás előtti helyszíneléséhez.* (1877.)

Rómer Flóris országjárásai, jelentős ásatásai, tudományszervező, múzeumalapító ténykedése mellett mindent megtett a magyar régészet külföldi népszerűsítése érdekében is. Részt vett a Nemzetközi Órégészeti és Anthropológiai Kongresszus 1867-es párizsi és 1874-es stockholmi ülésein, a régészeti anyagról katalógusokat készített és előadásokat tartott. Szervező és népszerűsítő munkájának csúcspontja a kongresszus budapesti megrendezése volt 1876-ban. Rómer szerkesztésében, a kongresszus kiadványaként jelent meg a hazai régészet fél évszázados eredményeit összefoglaló előadások gyűjteménye, amelyben Rómer tanulmánya kiemelkedő jelentőségű munka (*Résultats généraux du mouvement archéologique en Hongrie. Compte Rendu de la huitième session.* Budapest, 1876. II. Bp. 1878.). 1877-ben Rómer Flóris lemondott fővárosi állásairól, elhagyta Pestet. Elnyerte a nagyváradi irodalmi kanonokságot, élete hátralévő részét Nagyváradon töltötte, 1889. március 18-án itt halt meg.

Rómer Flóris ásatásain, országjárásain, külföldi útjain mindent megfigyelt, leírt vagy lerajzolt, ami régészeti, művészettörténeti, esetleg történeti, néprajzi vagy természettudományos szempontból fontos lehetett. Ezt őrzik jegyzőkönyvei, azok a kisméretű noteszek, amiket 1858 és 1888 között magával hordott, amelyekbe önmaga számára jegyzetelt. A legtöbb adat, a jegyzőkönyvek nagy része az 1861–1877 közötti időszak termése. Az eredetileg 46 kötetből 5 db (a 25., 28., 31., 41., 43. kötet) elveszett, a 45. kötet a Királyi Katholikus Gimnáziumban és az egyetemen töltött tanári éveinek feljegyzéseit tartalmazza, az utolsó pedig hiányos bibliográfiát ad jegyzőkönyveinek tartalmáról. A köteteket az Országos Műemléki Felügyelőség Könyvtára őrzí. Jelentőségükre többen felhívták a figyelmet, egyes részleteit publikálták már, tervezik teljes kiadásukat is.⁵ Ennek ellenére értékes forrásanyagként tartjuk a jegyzőkönyveket, mert aminek publikálására Rómer életében vagy a későbbiekben nem került sor, az máig kutatástörténeti kurióziúm. A Rómer által leírt, pontos méretekkal, rajzokkal rögzített építészeti emlékek egy része elpusztult vagy átépítették, a tárgyi anyag nagy része pedig elkallódott az évek során. A jegyzőkönyvekben található, fotót pótló rajzok különösen értékesek, mert a hozzájuk csatolt szöveg sok esetben megjelent, a rajz viszont nem. Nehéz elolvasni a több mint százéves, ceru-

zával írt, helyenként már elhalványodott sorokat, különösen azért, mert sokszor németül, itt-ott latinul vagy franciául ír, esetleg rövidít valamit Rómer. Ezért tekinthetjük különösen fontosnak a hagyatéki anyag XVII. csomagjának iratanyagát, ahol megyék szerint csoportosítva megtalálhatjuk a jegyzőkönyvi adatok nagy részének kijegyzetelését, esetenként átfogalmazását. Az OMF Könyvtára őrzí ezt és a hagyatéki anyag nagy részét, ami kéziratban maradt cikkeket, kijegyzetelt olvasmányokat, előadások anyagát, rajzokat stb. tartalmaz. Az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára őrzí a hagyatéki anyag másik részét, ahol többek között Rómer egyes cikkeinek kéziratát, a publikációkhoz gyűjtött cédulaanyagát, elszámolásokat, rajzokat, térképeket és a levelezését találjuk meg. Az MTA Kézirattára és a Nemzeti Múzeum Adatára is őrzí néhány hasonló jellegű iratot Rómer Flóristól.⁶ Rómer az általa megfigyelt dolgok nagy részét publikálta, több mint 300 kisebb-nagyobb tanulmányt írt különböző témakörökben. Ezek nagyrészt az általa indított vagy szerkesztett szakfolyóiratok – Györi Történelmi és Régészeti Füzetek (1861–68), Archeológiai Közlemények (1864–73), Archeológiai Értesítő (1868–72) –, esetleg a különböző napi- és hetilapok hasábjain, valamint önálló kötetekben jelentek meg.

A következőkben a mai topográfiai viszonyoknak megfelelően idézzük a jegyzőkönyvekben és a hagyatéki anyagban leírt, a középkori Pest-Budára, majd környékére vonatkozó adatokat, ha elkészült és ma is megtalálható, akkor Rómer cikkeinek kéziratát, illetve az anyag publikálásának helyét és idejét. A későbbi feldolgozásokból azokkal foglalkozunk, amelyek hivatkoznak Rómer jegyzeteire és végül utalunk a témakört feldolgozó, összefoglaló irodalomra. Elsőrendű célunk az épületekre vonatkozó adatok közlése, esetenként megemlítjük Rómer egyéb megfigyeléseit is. Idézőjelbe téve közöljük az eredeti szövegrészeket, egy olvashatatlan szót három ponttal, többet „olvashatatlan szavak” megjegyzéssel, a bizonytalan olvasatot zárójelbe tett kérdőjellel jelöltük.⁷

I. kerület

Úri utca 61.

„No. 61. tiszta góth, ... a falban, a ház oldal-fala négy-szögű kövekből, fölül ablak maradványokkal.”

(II. Jegyzőkönyv, továbbiakban Jkv. 64. o.)

„Budai házak 42, 61. Úri utcában.

Régi várkapu, góth régi falak és tornyok.

Jkv. 64. II.”

(Rómer hagyatéki XVII. csomag 396/118. irat)

Vár

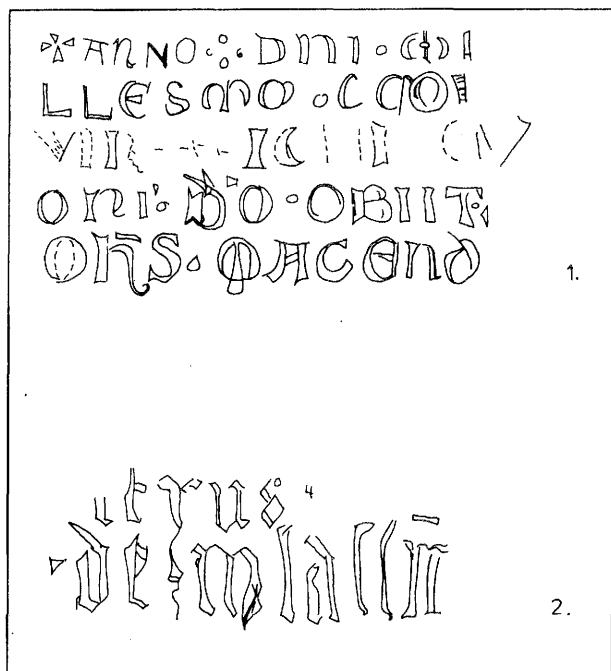
„Budai vár júl. 10-én” Feliratos kő (I. tábla 1.)

„A márványfaragvány egészen elmálott volt egyes apró márványdarabokra, ez hasán feküdt és lapos részén jártak az emberek, találták midőn a kamarai épületet belül általa kították 1867-ben, találtatott a délkeleti szögletben.”

(XXIV. Jkv. 179. o.)

„2-dik kő” Feliratos kő (I. tábla 2.)

(XXIV. Jkv. 180. o.)

1. tábla 1. XXIV. Jkv. 179. o. és a 2. XXIV. Jkv. 180. o., a budai várban talált feliratos kövek.

Taf. I. 1. XXIV. Notizbuch, S. 179., und

2. XXIV. Notizbuch, S. 180., die in der Burg von Buda gefundenen Inschriftensteine.

II. kerület

Budakeszi út 51/a., volt Kalmárfy villa

Budakeszi út 51/b., Szűz Mária kápolna

Budakeszi út 91–93., budaszentlőrinci pálos kolostor

Budakeszi út 97., Szép Juhászné vendéglő

„1864 máj. 29. Ferenchalom, Buda (Ofen)

Kalmárfy városbírája lerontotta a régi templomot, egyes töredéke egyike az igen díszes hatszirmú, szíves levelű kettős rózsza, mely hajdan záróköül használtatott, a gerinc ezek maradványa, melyek tompa körte alakúak valának, mintegy féllábnyira megvannak. Ezen rózsza jelenleg a fogadó konyha ajtaja fölött be van falazva.” (II. tábla 1.)

„Afelső emelet bemenetelénél régi lépcső 10” magas.” (II. tábla 2.)

(XIII. Jkv. 117. o.)

„Hátul az épület falában” Góúkus szentségház töredékének rajza (II. tábla 3.)

„A tornyok gombjai régiek, oszlopfejek (?). Kereszt az újabb, minden stíl nélküli ékítmény, esetlen és a régi faragvány díszétől és művészetétől messzeeső.”

(XIII. Jkv. 118. o.)

„1864 máj. 29-én

Padlat téglá haragos veres 1 1/2”-nyi vastag, igen cifra, egyéb méreteit nem vehettem.” Néhány olvashatatlan szó, majd a felirat következik. (III. tábla 1.)

(XIII. Jkv. 119. o.)

Rajzok (II. tábla 4.)

„Falvay János a Szép Juhászné tulajdonosa a követ ajánlja.” (néhány olvashatatlan szó) „Faragott kövek” (XIII. Jkv. 120. o.)

„Bugát féle kertben” Feliratos kő (III. tábla 2.)

„Igen szépen ... soha nem láttam oly tiszta írást, zárkövek, faldíszítés ... lapos gumókkal” (II. tábla 5.) (XIII. Jkv. 121. o.)

„A mostani Bugát féle üvegház helyén állt a szószek mintegy 20 év előtt – a városé volt elébb – emlékeznek a templomra, folyosóra (?), oltártábla, faragványok. A ház 12°-nyi □-szögű kövekkel kirakva – széles mint a pannonhalmi ciszterna. A monostor romjainak alapfalai sokfelé látszanak a kertekben, a többi faragványok csak akkor fognak napvilágot látni, ha majd ha századok, v. ezer évek ezután mostani lakjaiból Isten tudja hányadik nemzedék fogja lakását emelni.”

(néhány olvashatatlan szó)

(XIII. Jkv. 122. o.)

XII. kerület

Szabadsághegy

(Svábhegy)

„Svábhegyen okt. 15-én

A kertház ablakja mindenféle tagozatokból összeállítva, a capitelek állatokból állnak, vannak ... oszloptalpok egy ... le kellene rajzolni valószínűleg ... Sz. Lőrinczi kolostorból.”

(XIII. Jkv. 93. o.)

„Budán túl Budakeszire vezető úton, az úgynevezett Ferencmagaslatán (...) Kalmárfy városbírája lerontatván a pálosok régi templomát, Sz. Lőrinc hírneves kolostorával, egyes fennmaradt szebb darabokat saját nyaralója falaiba rakatta. Így a vendéglős konyhája fölött egy szíves levelű, kétszeresen hatszirmú zárkő van befalazva, a felső emelet bemenetelénél 5' 9" hosszú 10" magas lépcső van alkalmazva. Az épület hátsó falába díszes halhólyagos tagozat ül, a tornyok gombjai az új templomban régi oszlopfejek. (?) Ellenben az újabb ízlésű ékítmények egyáltalán kevés helyes felfogásról tanúskodnak és a régiség művészetének kivitelétől igen messze esnek.

Jkv. XIII. 118.”

(Rómer hagyaték XVII. csomag 396/122. irat)

„A mai Szép Juhásznénál vörös sima 1 1/2 ölnyi vastag, lefelé kevésbé behúzott padlattéglákon kívül befalazva találtam keresztbe fektetett 8 1/2 magas 3' 10" széles márvány sírtáblát, 5"-nyi szavas kézirattal, melynek szavai ezek” (III. tábla 1.)

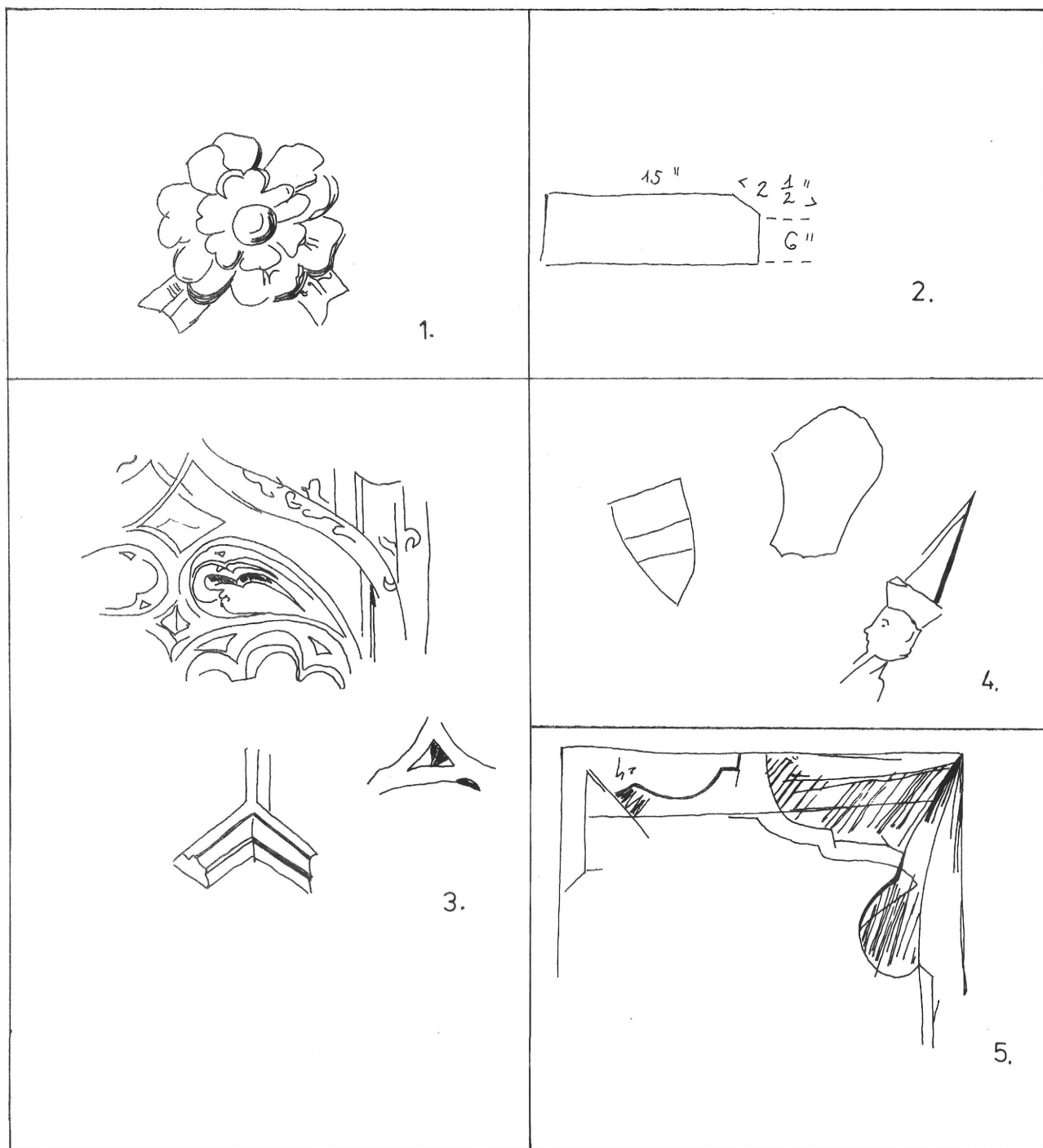
„A háromszögű pajzs közepén széles pólya van, a sisakdísz emberfej csúcsos kalappal helyettesíti.

Jkv. XIII. 120.” (II. tábla 4.)

(Rómer hagyaték XVII. csomag 396/122. irat)

„Falvay János, ki 1864-ben a »Szép Juhászné«-nak tulajdonosa volt e követ, mint tulajdonosa a m. n. múzeumnak felajánlotta, de akkor midőn a telket Borsos József fényképész úr megvette, valóban át is vitetett és a múzeumban fel is lett állítva.

A dr. Bugát féle telken mely egészen a kolostorhoz

II. tábla 1. XIII. Jkv. 117. o. és a 2. XIII. Jkv. 117. o., a budaszentlőrinci pálos kolostor Kalmárfy villába beépített kövei. 3. XIII. Jkv. 118. o., a szentségház töredéke. 4. XIII. Jkv. 120. o. és az 5. XIII. Jkv. 121. o. Mehlmeister Henrik sírköve.
Taf. II. 1. XIII. Notizbuch, S. 117 und 2. XIII. Notizbuch, S. 117., die in die Kalmárfy-Villa eingebauten Steine des Paulinerklosters von Budaszentlőrinc 3. XIII. Notizbuch, S. 118. Fragment des Sanktuariums 4. XIII. Notizbuch, S. 120. und 5. XIII. Notizbuch, S. 121., Grabstein von Henrik Mehlmeister.

tartozott ma már kevés a dicső hajdanna emléke. Vastag romok közt téglák 1' 8''' -5''' -10'''-nyiak némelyiknek a XVI. sz. jellemző válus húzásaival. Vannak faragott kövek és ezek közt egy páratlan tisztaságú felírás" (III. tábla 2.) „az utolsó sor csak bajjal kivehető.”

„Itt ott hevernek a zárókövek, faldíszítmények, lapos gumókkal a mostani Bugát féle ház elején még 20 év előtt állt a szószék, még a templomnak, folyosónak, oltártáblák-

nak a mélyedésével, a 12°-nyi kút mint a pannonhalmi ciszterna köbös kövekkel kirakva és sokfelé a monostor terjedelmes oldalfalai látszanak. Az alapokra temetett tagozatok pedig csak akkor fognak ismét napfényre kerülni, midőn e telken Isten tudja hanyadik nemzedék fog ismét építkezni, változtatni.”

(Rómer hagyaték XVII. csomag 396/123. irat)

Rómer Flóris 1864-ben részletesen leírta és néhány

brc z e l t e l e p o l e v s e h o r r
 v r a b i s z e p r e h e r n u r n z
 z d i c t o r e m e i l t e r z d e e
 B a b j e n b e r g a z q o b y t
 z f e r i a p r i a z
 a n f e z f e l t o z l e t z p e t
 r z k a t h e d r a z r e g e l

an d n i z n e l l i z
 q

VSTRVXIT MENIBVS AVLAM
 ENERALIS CVRA PRIORIS
 VNT FVNDAMINA PAV(LI)
 D ZACRABIE

1.

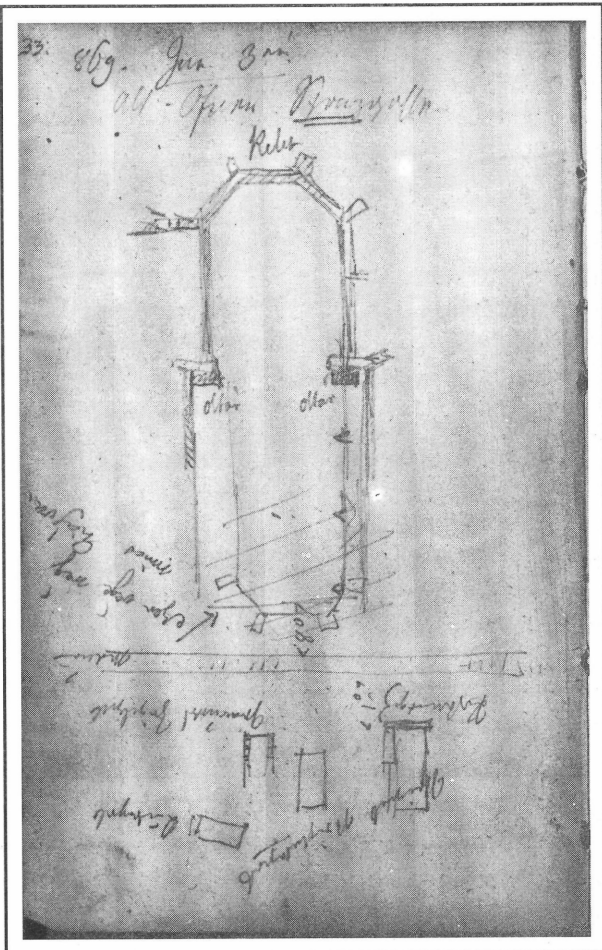
2.

III. tábla 1. XIII. Jkv. 119. o. Mehlmeister Henrik sírköve
 2. XIII. Jkv. 121. o. a kolostorból származó kőtöredék.
 Taf. III. 1. XIII. Notizbuch, S. 119., Grabstein von Henrik
 Mehlmeister, 2. XIII. Notizbuch, S. 121., aus dem Kloster
 stammendes Steinfragment.

rajzon megörökítette a budaszentlőrinci pálos kolostor maradványainak korabeli állapotát. Feljegyzéseire utal Gerecze Péter és megemlíti Ágostházi László tanulmánya is, de megfigyeléseinek publikálására eddig nem került sor.⁸ A felsorolt kövek jelenleg a Budapesti Történeti Múzeum kőtárában találhatóak: a négysoros feliratú homokkő (III. tábla 2.) 610. leltári szám, Mehlmeister Henrik 1410-ből származó sírköve (II. tábla 4.; III. tábla 1.) 636. lelt. szám, a mészkő szentségház töredéke, Kassai István 1486–92-ből származó műve⁹ (II. tábla 3.) 55. 36. leltári szám alatt.

Rupp Jakob és Garády Sándor tanulmányaikban említik, hogy a pálos kolostor romjaiból építette fel Kalmárfy a Hárshegyi úton álló nyaralóját, a vendéglőépületet, a Ferencalmi kápolnát, ezeket a köveket használták fel a Szép Juhász-féle vendéglő régi épületének és a Bugát-féle telken épült nyaralók építésénél is.¹⁰ Kutatástörténeti megállapítások szerint a pálos kolostor romjainak több gótikus faragott követ építették be a volt Kalmárfy villa, illetve a vendéglőépület falaiiba 1820, a melléképület falaiiba 1850 körül.

Kalmárfy Ignác bíró építtette részben szintén a kolostor köveiből a korabeli Ferencalmon álló Szűz Mária kápolnát 1820–22-ben klasszicizáló, neogótikus stí-

1. kép. XXVII. Jkv. 33. o., Bécsi út 166, volt Viktória téglagyár területén feltárt templomrom.
 Abb. 1. XXVII. Notizbuch, S. 33., Bécsi út 166, die auf dem Gebiet der einstigen Viktoria-Ziegelfabrik erschlossene Kirchenruine.

lusban.¹¹ Ezt a képünket egészítik ki Rómer idézett sorai is.

III. kerület

Bécsi út 166, volt Viktória téglagyár

„Ó-Buda Fehér Mária (IV. tábla 2.) Lackner József Krizsanics (?) úr szívessége által értesültem, hogy a szentély ki van ásva a diadalvíg, az egyik szárnyasoltár látszik, a szentélyben három hullát találtak. Rupp Jakob úr 2 fiával kint volt és a fehér templomnak alapjait a Békásmegyeri határban fogja keresni. Ezen épületet a Clarissák klostromának tartja. A békásmegyeri alapokat, ha vannak ki kellene ásatni.”

(XXVII. Jkv. 29. o.)
 „869 jún. 3-án Alt-Ofen Sprazgasse (?)”
 A templom alaprajza a következő feliratokkal: „kelet, oltár, oltár, ezen vége még nincs kiásva.”
 Alatta „Mauer” az alsó vázlatokon „Postament Steinfries (?) Grab,” a többi olvashatatlan. (1. kép.)
 (XXVII. Jkv. 33. o.)
 „Alba Maria. Az egészen keletelt XIV-ik századbéli emlék a mennyre kiásták ezen méretekkel bírt: A szentély

hossza a diadalívig 8° , szélessége 4° , a diadalív vastagsága $5'$, nyílása $2^\circ 2'$, a falak vastagsága $3'$. A sokszögű záradék szélessége $1'5$, a kiugró pillérek vastagsága és szélessége $3^\circ 5'$. A szentély déli oldalán három pillér van, az északon a vastag alapfalak valószínűleg a kolostorhoz tartoztak. A szentély északi felében majdnem a polygon zárók alatt egy csontváz feküdt lábaival dél felé helyezve. A kereszthajónak csak a 2dik ... végéig jutottak az ásatással vagy is a diadalívtől 5° -nyire, a hajó szélessége $5^\circ 2''$ a fal vastagsága 1° , a diadalívnél mind a két oldalon egy-egy oltár alapja, és a baloldali előtt egy lábaival kelet felé irányított hullá csontvázat letek. A diadalívtől 17° -nyire kelet felé egy rézsut futó $3'$ széles kerítésfalat találtunk, melynél három keletelt sírnak nyomaira akadtak. A felvételt Zsigmondy Gusztáv kir. mérnök érdeme."

(XVII. csomag 396/40. irat)

1869. április 25-én Rómer így ír a Budapesti Közlönyben „az Ó-Budától nyugatra emelkedő szőlődombok alatt” megtalált romokról: „egy közép nagyságú, polygon záradékú, szögletein pillérekkel erősített szentélyre akadtak, melyet eddig mintegy egy ölnyire a földtől tisztítottak meg ... A XIV–XV. századbeli templom, mely néhány ölnyire nyúlik csontvázakkal van körülveve, déli oldalán több egyenközüen fekvő fal terül el, alkalmasint a régi kolostor maradványai, valamint hogy a majdani kerítés falai is előbukkannak.”¹²

Rupp Jakab figyelmébe ajánlja a romot, amit véleménye szerint azonosítani kellene. 1869. június 3-án Rómer ismét a helyszínen járt, felmérte, lerajzolta és leírta a Viktória téglagyár területén előkerült gótikus templom szentélyét, a hajó részletét és a kolostor indítását. Rajzát és az ezt magyarázó leírást tarthatjuk az 1869-es ásatások hiteles dokumentációjának. Zsigmondy Gusztáv felvételi rajza Rómer rajzához képest már a feltárás egy későbbi állapotát tükrözi, ez utóbbin hét pillért, a szentélyben kilenc csontvázat, jobban feltárt kerítés- és kolostormaradványokat láthatunk.¹³ Zsigmondy többi, 1877-ben a MOB-nak (Műemlékek Országos Bizottsága) betérjesztett felvételi rajza pedig már az egész templom és a kolostor nagy részének feltárását tartalmazza, ezt tehát egy későbbi ásatás (1877 ?) eredményének valószínűsíthetjük.¹⁴ Rómer kéziratos hagyatékában nem találtunk utalást arra, hogy 1877-ben ástott vagy járt volna a területen. Rómer Flóris Alba Mariának, Fehér Mária templomnak, de XIV–XV. századnak tartotta a romokat. A legújabb kutatások szerint a fejéregyházi pálosok kolostorának (Mátyás király alapította 1483-ban) maradványai voltak az itt feltárt romok.¹⁵

Békásmegyer

„Térrajzi vázlat,” $1'' = 2000'$ jelzés nélküli tollrajz. Rómer által készített színes térképvázlat Békásmegyer területéről az utcák, házcsoportok feltüntetésével.

(OSZK Kézirattára Fol. Hung. 1110. Tom. V. 230. irat)

Békásmegyer

„Júl. 1. 1866. A pusztatemplom alatt a parton igen sok kő (termés) régi faluhely (?), nincs rom, téglá.”

(XX. Jkv. 23. o.)

Békásmegyer – Pusztatemplom (Kossuth Lajos üdülőpart)

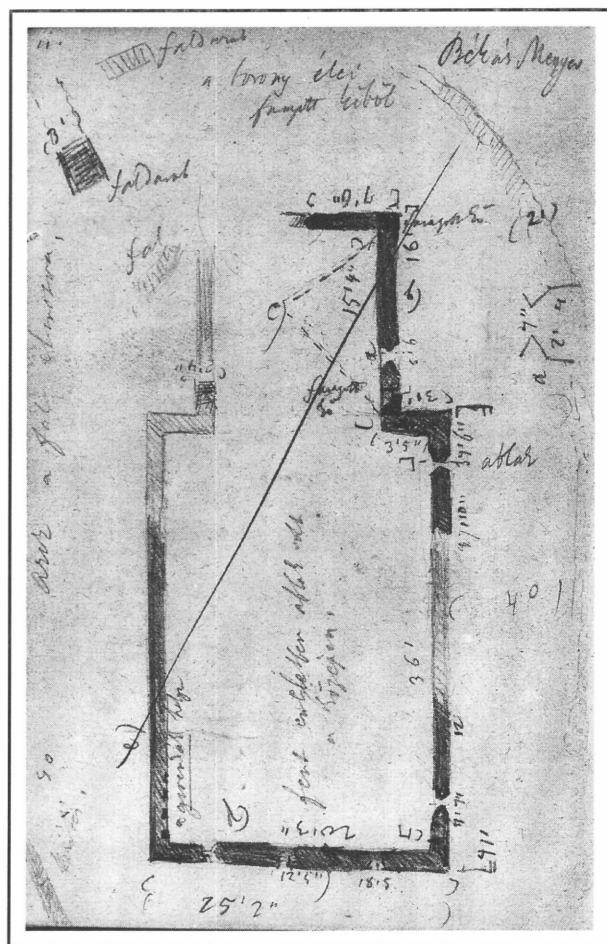
„Békás Megyer” egy csúcsíves ablak rajza (IV. tábla 1.)

„Risson (?) und terméskő, aug. 15-én 1863.

Ó-Budán egyenes utca a vámtól roppant nagy oszlopok az utcán.” Néhány olvashatatlan szó. „Termés kőből – torony a szentély fölött, közben téglá, párkányozott is $4\ 1/2 - 2\ 1/2 - 1\ 1/2$.”

(XII. Jkv. 10. o.)

A templom alaprajzát közli Rómer néhány felirattal (2. kép; V. tábla 1.) „Árok a fal elmosva, gerendák helye,

2. kép. XII. Jkv. 11. o., Békásmegyer, a Pusztatemplom alaprajza.

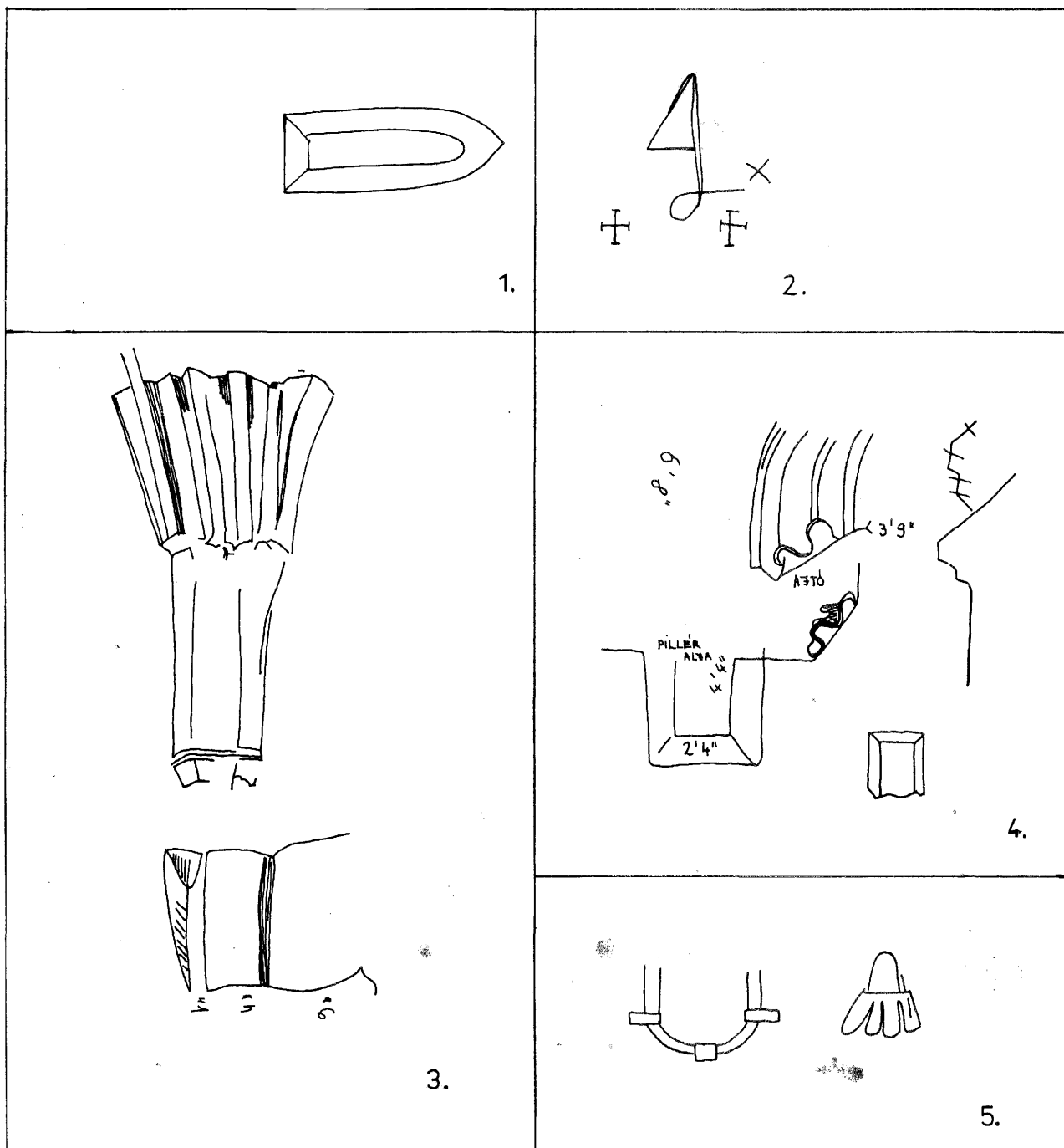
Abb. 2. XII. Notizbuch, S. 11., Békásmegyer, Grundriß der Pusztakirche.

kerítés, fent emeletben ablak volt a közepén, ablak, faragott kő, fadarab, fal, a torony élei faragott kőből.”

(XII. Jkv. 11. o.)

„Sárga, vörösbarna, veresbarna, a szentélyben falfestmény nyoma sárga veres húzásokban (?) igen zavaros rajz, romlott falon ki nem vehető.” (A szentély rajza: 3. kép) „Thurmhöhe 36', muß höher gewesen sein – denn das Fenster gegen Süden ist nur halb. Höhe der Wölbung c) vom Schulter 14' ohne Mauer 13', Bogenweite 2' 1'' – Gibelhöhe bei d) $4\ 1/2^\circ$. Mauer bei e) $2^\circ 3''$ ”

(XII. Jkv. 12. o.)

IV. tábla 1. XII. Jkv. 10. o. Békásmegyér – Pusztatemplom, az ablak rajza. 2. XXVII. Jkv. 29. o. Bécsi út 166, volt Viktória téglagyár, kőfaragó jegyek. 3. II. Jkv. 86. o. Háros sziget, kőtöredékek. 4. XIII. Jkv. 156. o., Kerepes, kőtöredékek. 5. XIII. Jkv. 175–176. o., Kistarcsa.

Taf. IV. 1. XII. Notizbuch, S. 10., Békásmegyér – Puszt-Kirche, Zeichnung des Fensters 2. XXVII. Notizbuch, S. 29., Bécsi út 166, einstige Viktoria-Ziegelfabrik, Steinmetzzeichen 3. II. Notizbuch, S. 86., Háros-Insel, Steinfragmente 4. XIII. Notizbuch, S. 156., Kerepes, Steinfragmente 5. XIII. Notizbuch, S. 175–176., Kistarcsa.

A békásmegyéri pusztatemplom távlati képe (4. kép)

„Békás Megyer XIV. század ?” felirattal.

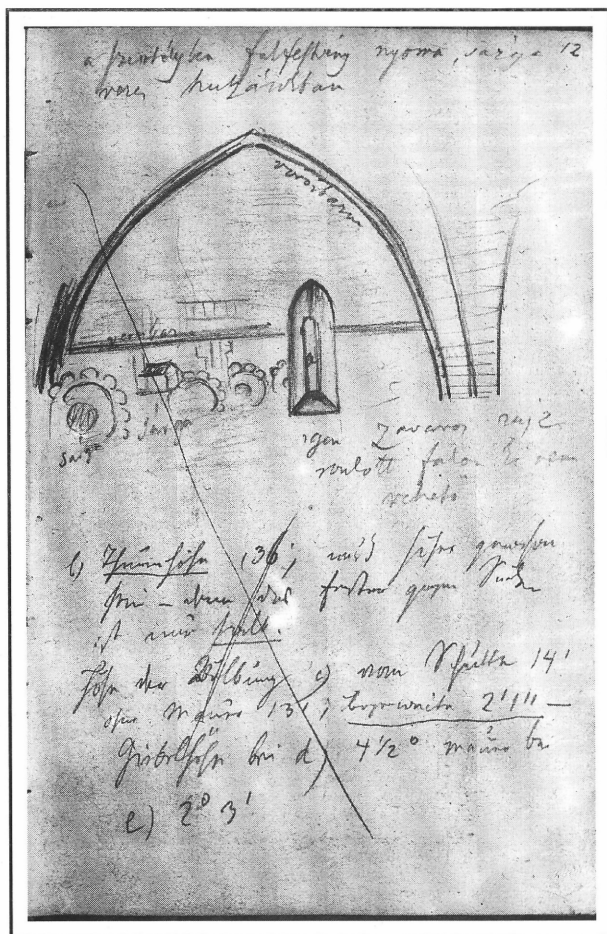
(XII. Jkv. 13. o.)

„Békásmegyéri rom, falképek Jkv. XII. 10.”

(XVII. csomag 396/47. irat)

Rómer jegyzetei tanulsága szerint 1863. augusztus 15-én látta és rajzolta le a templomot. Megfigyeléseit részletesen leírta cikkében¹⁶, ehhez nyújt illusztrációt a most közölt képanyag, rajzai. Néhány kutatástörténeti pontosí-

tás: Garády Sándor, aki 1930, 1933-ban feltárást végzett itt, ásatási beszámolója bevezetőjében azt írja, hogy Rómer 1869. aug. 18-án mérte fel és írta le a romokat.¹⁷ Erre utalásunk nincs, feltehetően az 1863. aug. 15. dátum a helyes. Garády hivatkozott a XII. jegyzőkönyvre („Ld. a Műemlékek Orsz. Biz. 12. sz. a. letétbe helyezett jegyzőkönyvecske 1–13. lapját”)¹⁸, de nem használta fel adatait, rajzait, csak Rómer megjelent cikkét ismertette. Hivatkozása tévesen ment át a köztudatba, Horler Miklós kutatás-

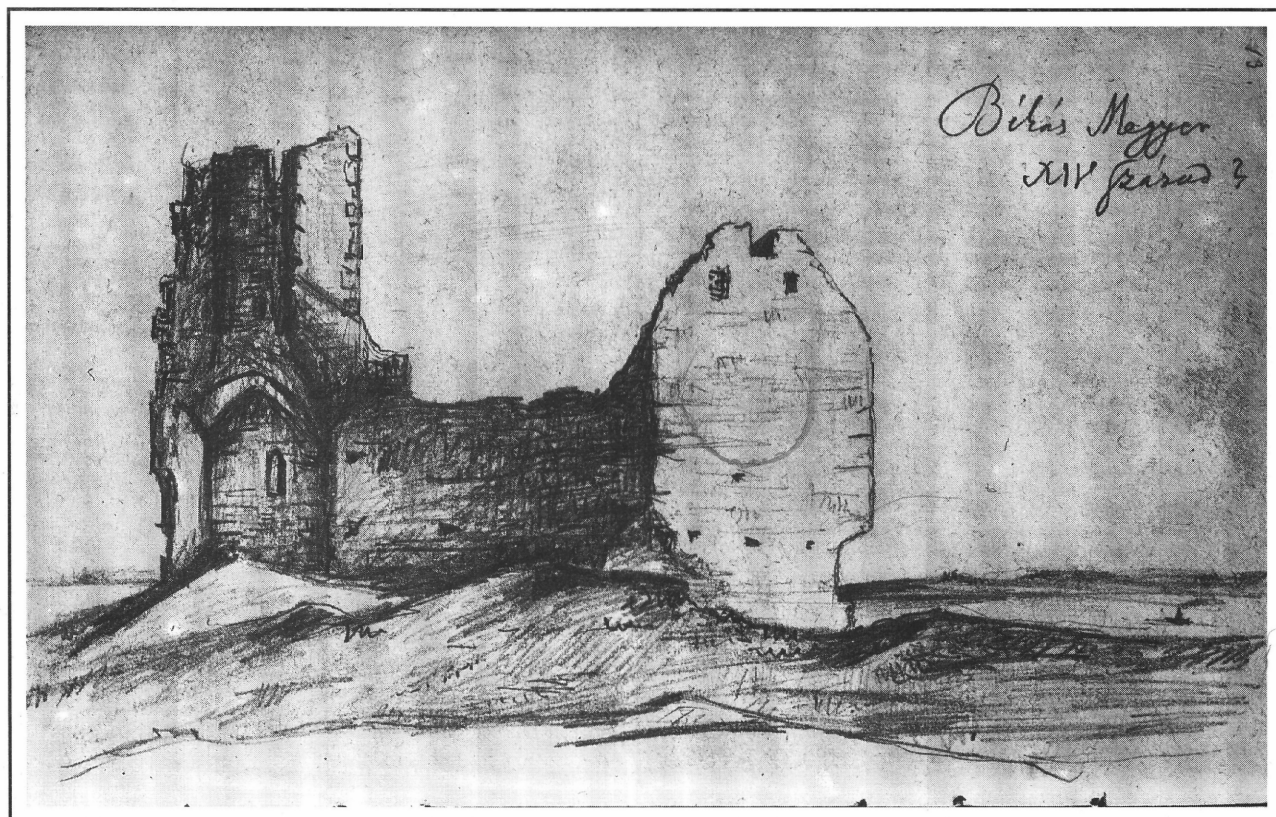
3. kép. XII. Jkv. 12. o., Békásmegyér, a Pusztatemplom szentélye.

Abb. 3. XII. Notizbuch, S. 12., Békásmegyér, Chor der Puszta-Kirche.

történeti összefoglalásában már így ír „*MOB iratok. 1869, 12. sz. Rómer Flóris feljegyzései, ill. felmérése a romokról.* (Az irattárban ma nem található, az adatot Garády alapján a teljesség kedvéért közöljük.)”¹⁹ Lócsy Erzsébet megemlíti, hogy Rómer alaprajzi vázlatot is készített a templomról, de ezt nem közli. Részletesen ismerteti viszont (Garády másolata nyomán) Arányi Lajos 1876-ból származó, elveszettnek hitt jelentéseit és rajzait.²⁰ Arányi megfigyelései – cikke és az OMF Tervtárában megtalálható felmérése alapján – egészen más képet mutatnak a pusztatemplomról, mint amit Rómernél láttunk. Arányi szerint „a még főnnálló 1 és fél ablak kerekívű,” „talán a XIII. század közepén keletkezett”, besorolja a templomot a „félkörívvel záródó szentélyvel” rendelkező, a „rombadólt” és az „átmeneti időszakból (félíg román, félíg már gótból)” származó templomok közé.²¹ Mivel Arányi rajzát ismerték, a kormeghatározásnál az ő megfigyeléseit tartották hitelesebbnek, ennek alapján datálták XIII. sz.-ra a templomot.²² Garády ásatásai Rómer alaprajzi megfigyeléseit igazolták. Ez hitelesítheti Rómernek egy másik állítását is, ő a megmaradt ablakot egyértelműen csücsívesnek rajzolta le, ami XIV. századi datálását támasztja alá. Lócsy E. feltételezi, hogy a patak partján állott római őrtorony legalábbis részben azonos a Pusztatemplom szentélytornyával.²³ A legújabb kutatások Kissing középkorai falu templomának tartják a romokat.²⁴

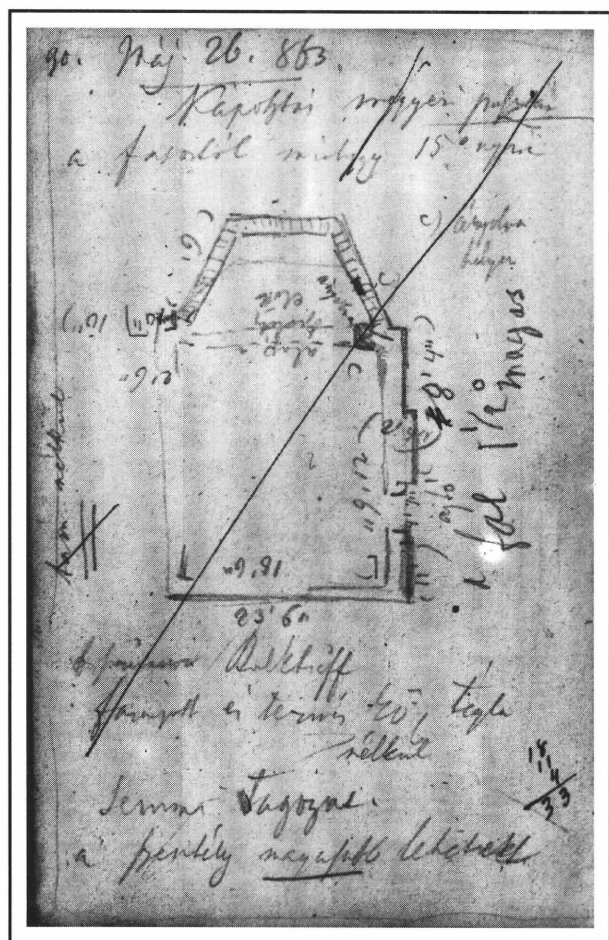
Kálvin köz 2–4., Óbudai királynéi vár

„máj. 23-án. Megnéztük a castrum Regiensist, a református templomnál még a sáncok 2 oldalt igen megvannak, 2 oldalról már részben be vannak temetve. A paplaknál a tagozott kövek láthatók a régi várból, az egyházfi lakában pedig mindenféle faragott és írásos kő van befalazva. Az

4. kép. XII. Jkv. 13. o., Békásmegyér, a Pusztatemplom távlati képe.

Abb. 4. XII. Notizbuch, S. 13., Békásmegyér, perspektivische Ansicht der Puszta-Kirche.

5. kép. XI. Jkv. 90. o., Káposztásmegyer, templomalaprajz.

Abb. 5. XI. Notizbuch, S. 90., Káposztásmegyer, Kirchengrundriß.

egyházi mondja, hogy tornahelyen (?) egy vörös márványlap írással és faragvánnyal van eltemetve azon a helyen, ahol hajdan a ref. pap árnyékszéke állott – ki kell ásni.”

(XXXVIII. Jkv. 84. o.)

„Ó-Buda Királyi vár a református templomnál.”

„Ó-Budán a királyné vára.”

(Rómer hagyatéék XVII. csomag 396/128. irat, 129. irat)

Az óbudai református lelkészlak alapozásánál, a Kálvin utcában és a templom környékén előkerült romok azonosítása sokáig vitás volt, Lux Kálmán ásatásai (1908–11) nyomán a kutatók többsége az Óbudai káptalannak tekintette. Ezen a területen az Árpád-kori alapítású, a XIV–XV. században átépített királynéi vár maradványai találhatók.²⁵ Figyelemre méltó, hogy 1874-ben Rómer castrum Regiensisről, vagyis királyi várról szól a romok kapcsán.

IV. kerület

Káposztásmegyer

„Káposztás megyeri pusztán, a fasortól mintegy 15° nyire.”

Templom alaprajza (5. kép, V. tábla 2.) a következő feliratokkal: „ajtó, a fal 1 1/2' magas, faragott és természetes, téglá nélkül, semmi tagozat, a szentély magasabb lehetett, alap a szentély előtt, ámpolna, tám nélkül, c, ámpolna helyei”.

(XI. Jkv. 90. o.)

„A káposztás-megyeri pusztán, a fasortól mintegy 15° nyire áll a keleteelt kápolna, melynek többszögű záradéka a szentélyt képezi és három oldalán kívülről 1° mér, minden támfal nélkül van, a délkeleti oldalon belül még az ámpolnák helye látszik. A fennálló falakon tagozatot nem látni, anyagok faragott és természetes mészkő minden téglá nélkül. A falak 2' 5''-nyi vastagok. A hajó belseje 21' 6'' hosszú, és 18' 6'' belső világosságú, míg a nyugati fal hossza 23' 6'' teszen. A diadalívtől 8' lábnyira, a déli oldalon, mely még 1 1/2' magas, az ajtó volt, melynek a szélessége 4' 7''-nyi. Jkv. XI. 90.”

(OSZK Kézirattára Quart. Hung. 1413. 5. 56. lap)

Ezeket a megfigyeléseket publikálta Rómer Flóris.²⁶ Arányi a romba dőlt, de részben még fennálló románkori templomok közé sorolta,²⁷ a templom romjai még a múlt században megvoltak.²⁸ A romok az 1960-as évek földmunkálatai során megsemmisültek,²⁹ ezért fontosnak tartjuk leírása mellett alaprajzának ismertetését is.

V. kerület

Március 15. tér

„1863 máj. 7-én. A Sz. Háromság szobor alapja ásatásánál a Piaristák épülete földszinti 2. és 3-ik ajtó közt, de inkább a második irányában, a földszint alatt 1 1/2 ölnyi találtatott a városfal, mely a Piarista épület alatt is folytatódott – a plébánia épület felé a Kaputorony (bejárás-hoz) iránylik.”

Rajza „piaristák, fal, kiálló kő, plébánia, faldarabok” felirattal (VI. tábla 1.)

(XI. Jkv. 73. o.)

Kecskeméti utca

„15 máj. 868. Kecskeméti utca utolsó köz, a két emeletes ház hátsó falán.” Rajz a következő feliratokkal: „a lőrések téglával berakva, termés, némileg nagy fehér kővel felépítve”. (VI. tábla 2.)

(XXIV. Jkv. 121. o.)

„Pesten júl. 20. Rakovszkyné házában a városház falában találtam.” Rajz (VI. tábla 3.).

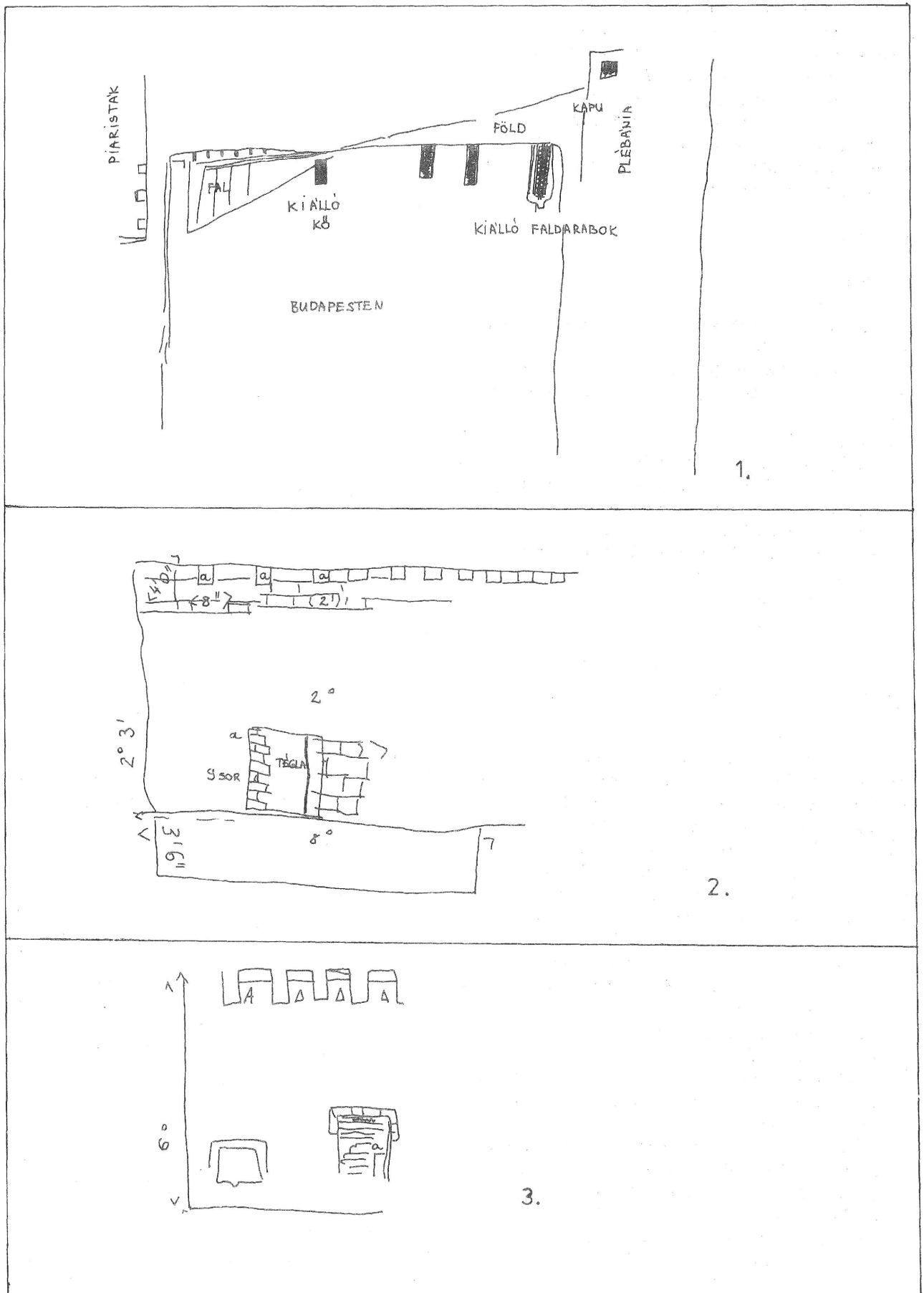
»Mauer ist nicht am Ende, ist noch tiefer« »viele (?)« »ein Graben gelegen... Ecke der Basteigasse Seidlitsches Haus vor 14 Jahren innerhalb d. Stadtmauer viele (?) durcheinander« »auf die dem Grunde Tiefe des Grabens und dessen Breite nicht zu ersehen (?) ... ist 3–4' hoch«. Stein d Mauern durchlöchert mit Flintenkugeln” (olvas-hatatlan szavak)

„Bergh rajza ezen falról való, a falakat fölül leszedik és alkalmanként bevakolják, így a lőrések és löközők többé nem látszanak, kivéve a kisebb házaknál.”

(XXXII. Jkv. 98–99. o.)

Rómer értekezik Pest erődítéseiről és régi falairól,³⁰ de

VI. tábla 1. XI. Jkv. 73. o. és a 2. XXIV. Jkv. 121. o. és a 3. XXXII. Jkv. 98. o. a pesti városfal maradványai.

Taf. VI. 1. XI. Notizbuch, S. 73. und 2. XXIV. Notizbuch, S. 121, sowie 3. XXXII. Notizbuch, S. 98., die Reste der Stadtmauer von Pest.

ezeket az adatokat nem közli. Ide vonatkozó megjegyzése: „mellékelem Bergh barátom tudósítását, fentartán magamnak a Pest bástyáira vonatkozó s még emlékezetemben és jegyzőkönyveimben lévő adatok közlését.”³¹

Írásné Melis Katalin több tanulmányában részletesen foglalkozott a pesti középkori városfal kutatásával, a forrásokból és a régészeti adatokból levonható következtetésekkel.³² Ehhez szolgáltat egy újabb adatot Rómer ismertett három rajza és leírása.

XI. kerület

Albertfalva

„An ... in Sassnfeld (?) gegen die Donau zu in der Mitte, an der Grenze (?) des Ofner ...”

Az alaprajz jobb oldalán: „ganz Bruchstein, Mortel mit vielem Kiesel” a diadalív mellett: ... „Stiege” Alaprajz (6. kép).

(XIII. Jkv. 178. o.)

„Der Damm wurde erst neuerer Zeit aufgeführt, es stand ... ganz frei so das 3 man nicht zum Bach (Loch?) ... langen konnte, viel durch Überschwemmung gelitten. Vom Grenzgraben südlich überall die Römerstraße sichtbar – sitzt über der Brücke gegen oben fort, ganz mit Bruchstein beworfen – Anton Maier in Csepel ackert (?) verschiednes auf seinem Grunde aus. A promontori uraság a túl álló rom szétrombolását nem engedé 3 év előtt. Vivát!

„Vor dem Magazin geht die Straße wieder (?) in die Richtung des Palat. Gartens wieder zum Vorschein, bei der Sandgrube (?) wo der ... gefunden worden überall sichtbar.”

(XIII. Jkv. 179. o.)

„Albertfalván, a falutól északra, a Duna felé, az óbudai és promontori határ közepén látni egy templomrom maradványait, melyek keletelve vannak. A szentély záradéka egyenes, belül 23' mér, míg hossza 29' 6" – a hajó szélessége 32' 6", hossza 45' 6", a falak 4' 3" – 3' 2"-nyiak. A szentély szögletein rézsut 4' 9" vastag támfalak nyúlnak ki 6' 8"-nyira, hasonlólag a hajó mind a négy szögletén ugranak ki délnek és északnak 6' 8", a nyugati falból pedig d-k és é-ny 4' 7"-nyi támfalak. A nyugati falon nincsen bejárás, a fal pedig e helyen 1 1/2° magas, hasonló magasságú még a többi fal is, kivéve a déliit, mely csak 1/2°-re emelkedik. Az anyag terméskő, a ragasz sok kavicsal van keverve.

Jkv. XIII. 178–179.”

(OSZK Kézirattára Quart. Hung. 1413. Tom. V. 5. irat)

„Castrum ez? Tegnap találtam Albertfalván. Ez góth templomnak alaprajza.”

Vázlatosan az idézett templomalaprajzot közli Rómer.

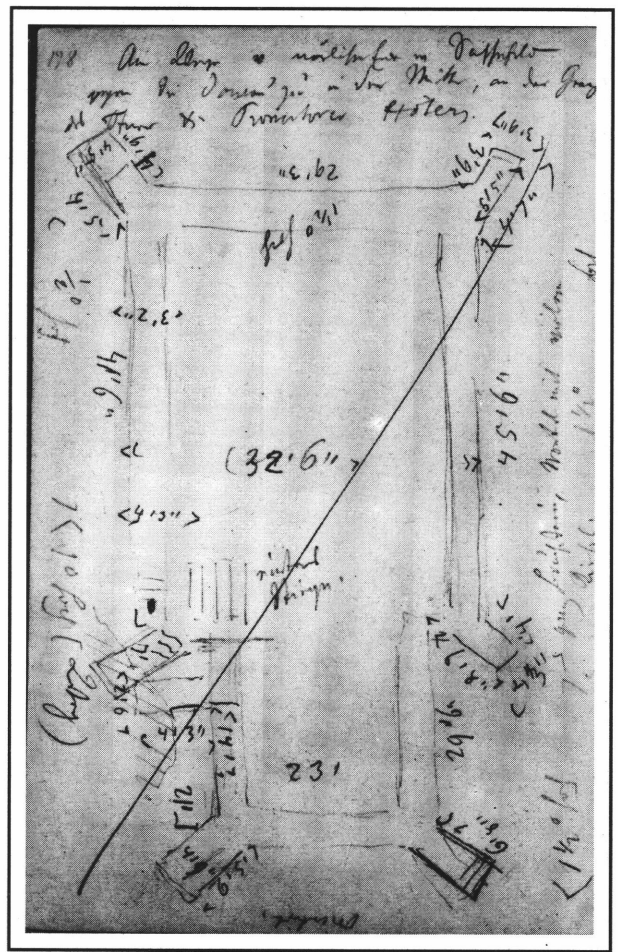
A jegyzetlap hátoldalán a következő szöveg található:

„Templomfundamentum Albertfalván a Nádorkertnél.”

(OSZK Kézirattára Fol. Hung. 1110. Tom V. 147. irat)

Rómer „A promontori plébánia területén fekszik” bővítéssel közli megfigyeléseit.³³ Genthon és Zakariás megemlítik, hogy a XIV–XV. sz.-i templomot Nagy Tibor azonosította 1941-ben, azóta be van temetve.³⁴

Lócsy Erzsébet Rómer cikke nyomán feltételezi, hogy ez a templom is példa lehet arra, hogy római kori őrtor-

6. kép. XIII. Jkv. 178. o., Albertfalva, templomalaprajz.

Abb. 6. XIII. Notizbuch, S. 178., Albertfalva, Kirchengrundriß.

nyokat használtak fel, építettek át templommá a középkor folyamán.³⁵ Az újabb kutatások „részlegesen feltárt várfallal övezett nemzetiségi vár”-nak tekintik a romot.³⁶

XVI. kerület

Rákosszentmihály

„Sz. Mihályi puszta templom alapja ... mint az alagi.”

(XIII. Jkv. 161. o.)

„A puszta Sz. Mihályi templom alapját már 1864-ben körülszántották. Alakjára nézve az Alagihoz hasonlított. Hallám Gödöllőn Lics (?) családnál. Jkv. XIII. 161.”

(Rómer hagyatéék XVII. csomag 396/86 irat)

Cinkota

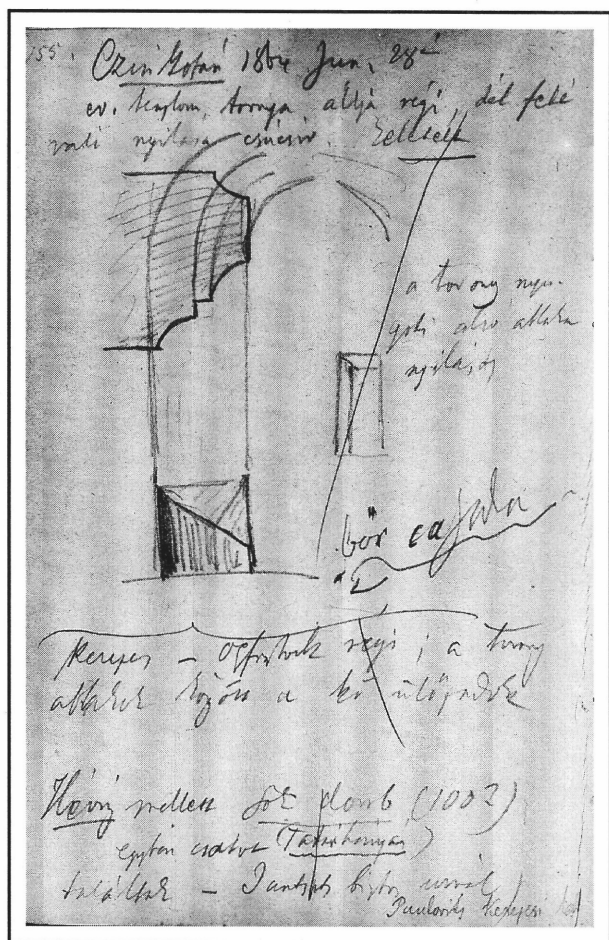
„Cinkotán 1864 jún. 28-án.

Ev. templom tornya, allja régi, dél felé való nyílása csúcsív, keletelt. A torony nyugati alsó ablaka nyílásos.”

(7. kép)

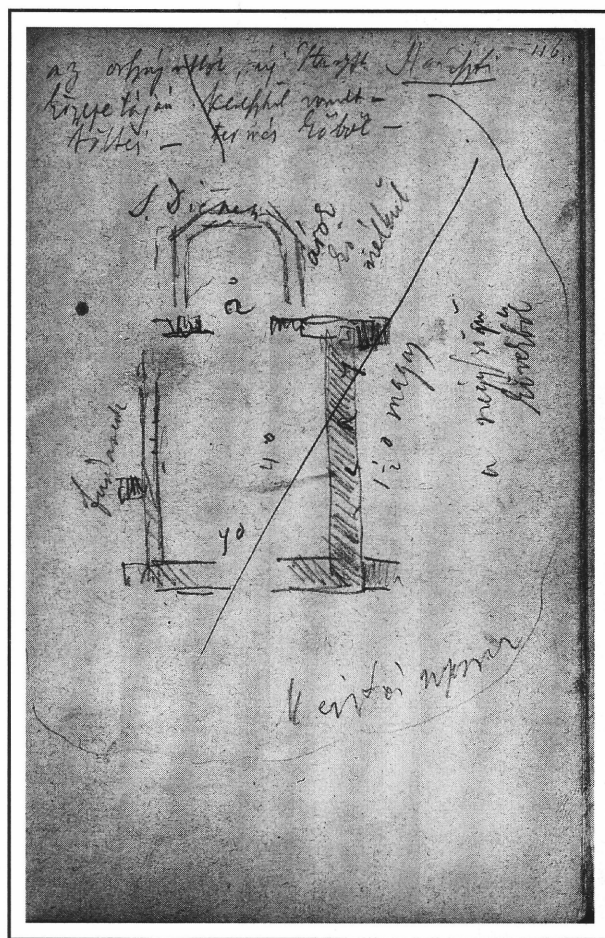
(XIII. Jkv. 155.)

A XVIII. században átépített templomban ma is látható a középkori templom tornya a befalazott román ablakokkal és gótikus kapuverettel.³⁷ Rómer – eddig még nem publikált – rajza és megjegyzése kiegészítheti a templom kutatástörténeti képét.

7. kép. XIII. Jkv. 155. o., Cinkota, templomrészlet.

Abb. 7. XIII. Notizbuch, S. 155., Cinkota, Kirchendetail.

8. kép. XIII. Jkv. 116. o., Szentdienes, templomalaprajz.

Abb. 8. XIII. Notizbuch., S. 116., Szentdienes, Kirchengrundriß.

XX. kerület

Szentdienes (Millenniumi telep)

„Haraszti 26. máj. 864.

Sz. Dénesi helység valaha állt a németek bejövetele előtt 1695-ben, ez a plébánia létezett 7 filiával.”

(XIII. Jkv. 115. o.)

„Az országútról új ... Haraszti közepe táján. Keresztül vonul a töltés – termés kőből –”

A templom alaprajza (8. kép; V. tábla 3.) a következő feliratokkal: „Sz. Dienes, árok kő nélkül, 1 1/2° magas, négyzetű kövekből, fundament, kerítés nyomok”

(XIII. Jkv. 116. o.)

„Sz. Dénesi helység valaha Soroksár táján állt, a németek bejötte előtt, t. i. 1695 körül még mint plébánia létezett hét fiók egyházzal, ma csak pusztá templomának alakját ki lehet venni. A rom keletelt, szentélye többszögű támfalak nélkül, alakját csak a fennmaradt árok mutatja. A hajó 4 □ -nyi, délről még 1 1/2°-nyi magasak. A déli falat délnek néző végtámok tartják, az északi falon nyugat felé és a nyugati fal végén van egy-egy támfal. A rom körül kerekded kerítés volt, alapjai még itt-ott felismerhetők. Jkv. XIII. 116.”

(OSZK Kézirattár Quart. Hung. 1413. 5. 115. lap)

Rómer 1876-ban publikálta megfigyeléseit.³⁸ Hivatkozik Rómer jegyzőkönyvére és idézi kéziratát Papp Gézáné, aki munkájában kitűnően összefoglalta a római katonai tábor romjaira épült középkori falu és templom történetét.³⁹ Rómer rajzát nem közli, ezért – még ha ez vázlatos is – fontosnak tartjuk ismertetését. A legújabb kutatások eredménye: Melis Katalin megtalálta Szentdienes falu nyomait,⁴⁰ Pető Máriával együtt pedig kutatásokat folytat a középkori templom és a római castrom hitelesítésére.⁴¹

XXII. kerület

Háros sziget

„Háros sziget kolostor Vadászlak,,
(II. Jkv. 3. o.)

„Hárosi sziget 1864. máj. 8-án.” Alaprajz (9. kép).

Megjegyzések: „kíül faragott kő, belül kavics és terméskő a) üveg, fölötte ablak x) későbbi pillér, v) fal lement a Dunába m) vadászlak, új fal, régi fal, belül veresre festve és igen apró kavicsokhoz kevert malter, faragott kő, torny, hall, hof hall (?)”

(II. Jkv. 85. o.)

nyat zárja. Innen a templomig vissza a nyugati szárny nyomai a kertben fennvannak, de még délre a kolostoron túl is. Az udvarban még a régi kút, mely faragott kövekkel van kirakva látható. Megérdemelné ezen kolostor, hogy még addig míg nyomait ennyire látni lehet tüzetesen fölméretessék. A hárosi sziget déli szögletén van egy 6'-nyi széles faldarab melyben sok salak, rossz téglá van pozdorja és szalma nyomokkal.

Jkv. XVI. 129. Jkv. II. 85."

(Rómer hagyaték XVII. csomag 369/60. irat)

„Sziget Sz. Miklós határában Háros és Szőlős elpusztult községek templomromjai.

A régi Háros faluval szemközt az úgynevezett Fácános szigetben régi zárdamaradványok.

Galgóczy akadémiai tagtárstól kaptam márc. 20. 876."

(Rómer hagyaték XVII. csomag 396/23. irat)

A középkori Csút (Chut, Csöt), a mai Háros sziget területén, a dunai oldalon alapította IV. Béla 1264-ben a premontrei prépostságot Szent Leusták (Eusztach), a vadászok egyik védőszentje tiszteletére. IV. Sixtus pápa Mátyás király kérelmére 1475-ben a pálosoknak adta, a XVII. században elnéptelenedett.⁴² Pesti Frigyes 1864–65-ös leírásában megemlíti, hogy a Dunában fekvő Háros szigeten régi kolostorok romjai láthatóak.⁴³ Rómer Flóris 1864-ben ezeket a romokat nézte meg és írta le, megfigyeléseit nem publikálta, mások sem hivatkoznak rá, így kutatástörténeti szempontból jelentősnek tarthatjuk. A monostor fennmaradt falai elpusztultak, Zolnay László 1961-es terepbejárási megfigyelései szerint felszíni maradványai nem láthatóak. Az épületek a sziget keleti partvonalának középső részén, a templom az 1910-es években épült raktár alatt helyezkedhetett el, egy részét a Duna áradásai elmosták. A falut a monostorral összekötő híd feltételezett maradványa 1961-ben, a Duna alacsony vízállása miatt még látható volt.⁴⁴

Budatétény

„1866 jún. 3-án. Kistétyén irányában a Duna mellett a legmagasabb ponton a régi falu, a templom fala, pillérjei láthatóak, az utcák és házak helyei igen jól látszanak, a ...terem kerítése, a templom legmagasabb helyen.”

(XVI. Jkv. 129. o.)

„Tétény 1866. jún. 3-án, a templom keletelve volt, fundamentum, faragott kő és a többi ... is, a ... fundamentuma csupa terméskő, ... téglá.

Háros falu volt itt, melyhez a sziget tartozott.”

(XVI. Jkv. 130. o.)

„Kis Tétény irányában a Duna mellett a legmagasabb ponton még a régi falunak a helye tisztán kivehető. Láthatók a templom falának támpillérei, valamint az utcák és házak helyei igen jól kivehetőek. A templom két legmagasabb pontján áll és a ... szentély is kivehető. A templom keletelve volt, alapja és a talap fedők faragott kőből állottak, a házak alapjai pedig terméskőből voltak rakva, a téglák nyomait nem találtam. Vajjon Háros falu állott-e itten, melyhez a sziget is tartozott? Jkv. 129, 130. 1., Bél Mátyás Pest m.”

(Rómer hagyaték XVII. csomag 369/59. irat)

Tombor I. néhány sort idéz a XVI. Jkv. 129. oldaláról

és megállapítja, hogy az újabb kutatás ezen a helyen tárta fel Csút falut.⁴⁵ Csút (Chut, Csöt) középkori falu a hatszög három oldalával záródó szentélyű, egytornyos, koragótikus, a XIII. sz.-ban épített, a XV. sz.-ban kibővített templomát és a település temetőjét Gerevich László tárta fel 1942-ben.⁴⁶ Az út menti soros településű falu három-négy sejtes házai kőből épültek, melyeket agyaggal, sárral tapasztottak össze.⁴⁷ Mindezek Rómer megfigyeléseinek helyességét igazolják.

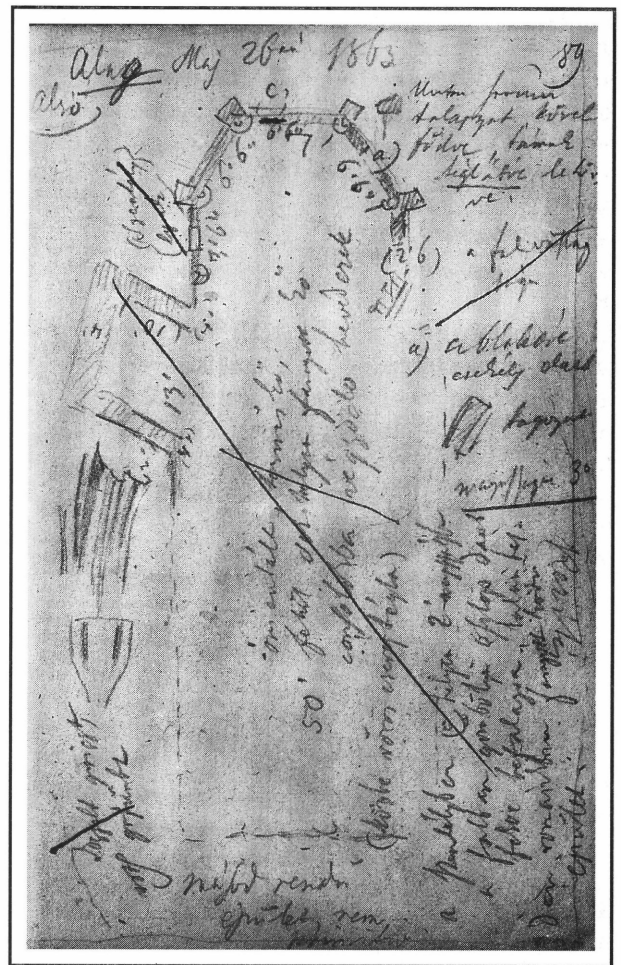
Dunakeszi

Alagi major

„Dunakeszi határában fői kert mellett templomrom, dits alag”

(XI. Jkv. 82. o.)

A templom alaprajza (11. kép, V. tábla 4.) a következő megjegyzésekkel: „Alag máj. 26-án 1863, orientált, terméskő, felül sok helyen faragott kő, konzolokba végződő hevederek, közbe vörös cseréptégla, a) szentélyben c) helyen magasságban a falban gömbölyű oszlopdarab fekvő befalazva, talán fej, románkorú faragott kővű épület,

11. kép. XI. Jkv. 89. o., Dunakeszi–Alagi major, templomalaprajz.

Abb. 11. XI. Notizbuch, S. 89., Dunakeszi–Alagi-Meierei, Kirchengrundriß.

másodrendű épület rom, primitív, kerítés, ablakból csekély darab, tagozat, ... talapzat kővel földve, támok téglából letörve, falvastagsága (2' 6), magassága 3', szentély lyuk."

(XI. Jkv. 89. o.)

„Alagi pusztán hajdan bizonyosan falu állott e helyen, a régi b. ... féle majortól északnak mintegy 200 ölnyre áll a templomrom, melyet még 1863-ban megvizsgáltam. A rom keletelt, és csak többszögű szentélye állt fenn. A falak vastagsága 2' 6'', a polygon keleti falu belül 6' 7'', a két oldaliak 6' 6'', az északi fal melyben még a szentségtartó látható 7' 6'', de már az átellenes le van rombolva. Az ablakok közül egyedül a délkeleti szentségfalán maradt fenn nyoma. A szentélyben kétszeres tagozata, vállkövekből emelkedő bordák vörösrre vannak festve, a külfalakat támogató téglamaradványok többnyire le vannak törve, de valamint a támfalak fedői faragott kövekből vannak. A téglák 8 1/2''-7 1/2''-9'' 11'' hosszúak, 4'' szélességűek, 2'' 2''' vastagok, színük veres és sárgás. A templomnak, mely ... fallal volt kerítve eredeti hossza 8° 2' lehetett, 3°nyi magasság mellett. A templom alig maradt fenn eredetiségében, mert a szentély keleti falában 2'nyi magasságban, fekvé találtam oszlopdarabot, mely annak első épütményéből fen maradhatott. Jkv. XI. 88."

(Rómer hagyaték XVII. csomag 396/53. irat)

Szabó Erzsébet említi Rómer rajzát és feljegyzéseit, de nem ezt, hanem Arányi Lajos 1876-ból származó felvételi rajzát közli.⁴⁸ Rómer 1863-ban papírra vetett alaprajzi vázlata és Arányi rajza eltér egymástól. Arányi nem ábrázolta a nyolcszög három oldalával záródó szentély sarkain a négy faragott kővel fedett téglapillért. Az ettől É-ra álló négyszögletes helyiség, valószínűleg sekrestye sem szerepel Arányi rajzán. Gervers-Molnár Vera felmérése⁴⁹ egyértelműen Rómer megfigyeléseit igazolta. Ugyanakkor Rómer nem jelölte a kerek templom maradványait – bár utal rá, hogy a szentélyben beépítve talált a templom első periódusából származó oszlopdarabot – amit Arányi rajzán (bár szögletesebb) sejtethetünk. Ugyanakkor elképzelhető, hogy Arányi is a sekrestye még álló falait akarta lerajzolni, csak megfigyelései pontatlanabbak, mint Rómeré. Arányi a romot a „gót, vagyis a XIV–XV. sz.-ból származó” templomok közé sorolta.⁵⁰ Legújabb kutatások szerint a XI. századból származó apszis nélküli rotundát a XV. században átépítették, ekkor kapta gótikus szentélyét, ezt a bővítést feltehetően nem fejezték be.⁵¹

Érd

Minaret

„16 szögű felső kémény része (hullámvonalas rajz) alakú. Ajtó 8°-nyi magasságban keletnek, 49' 3" magas, alapjának egy oldala 9' alul 2' 2" egy oldal, ajtó magassága 1° széles 2' talaj magassága 1' 8" 1 grádics magassága 8" széles 2'. Jelenleg egészen restauráltatott meglehetősen hű Varcsányié. Törökök ide jártak tisztítani és erről bizonyítványt kérnek.”⁵²

(XIII. Jkv. 152. o.)

Kutyavár

(XIII. Jkv. 160. o., XVII. csomag 369/37. irat)

Az érdi Kutyavárról szóló Rómer leírást és rajzot Torma István ismertette, az épületmaradványt a középkori Diódi castellummal azonosította.⁵³

Kerepes

„Kerepes – oszlopok régi a torony ablakok kijön a kő ülőpadka”

(XIII. Jkv. 155. o.)

„Kerepes – a torony elején két pillér, alul szobrok, köröskörül a régi temető kőkerítése, kettős ág, belsejét nem láthatjuk. A torony alul réssel, föllebb” ablak rajza (IV. tábla 4.).

„sok és kettős kerítés, erődített templom, vagy talán hajdan erődítmény, a diadalív még megvan góth korból, a szentély meghosszabbítva – kereszthajók hozzá építve 1753–4-ben.”

(XIII. Jkv. 156. o.)

„Kerepesen a templom erődítettnek látszik, mert a régi temető kőkerítésén kívül még kettős árok és kerítés van meg. A régi kapuzat kétszeresen tagozott 6' 8" magas a torony elején két támfal áll, melyek 4' 4" kirúgnak és a szokott esvetőkkel bírnak. A torony egyenes szemöldökű ablakai közt még a hajdani kő ülőkék láthatók.

A régi diadalív még ma is áll, a szentély még ma is áll, a szentély meg van hosszabbítva, a kereszthajók 1753-ban hozzáépítve. A keresztelőkút és a perselkő régiek.”

(Rómer hagyaték XVII. csomag 396/95. irat)

A templom Arányi szerint gót, a XIV–XV. sz.-ból származik, melyet a XVIII. században átalakítottak.⁵⁴ Miklós Zsuzsa említi, de nem idézi Rómer feljegyzéseit. Véleménye szerint a kerepesi Kálvárián kisméretű földvár állhatott, melyet pusztulása, elhagyása után templommá alakíthattak át.⁵⁵ Kutatástörténetéhez talán nem haszontalan Rómer eredeti szövegének ismerete sem.

Kistarcsa

„1864. jún. 30-án.

Kis-tarcsai románkori omladék a falu déli végén, alsó falrészek és az elő-hozzá toldott pillérek nagy faragott kövekből, áll még a kerek ívű diadalív – a kerek apsis pillérjével és részenként oldalfalak is. Egyeneskövek 2' 6''-1' 7''-1' 1''-2' 3''-1' -8' 3' 9''-1' 10'', belül természetes, kívül faragottal bélelve, köröskörül kerítés volt, boltház 4' -1', a kő mogyoródi vörös homokkő, orientált, – dombocskán fekszik. A cseréptéglák és vályús téglák a középkorból valók és a falhoz toldva van, csak apsis és a diadalív támja eredeti.”

(IV. tábla 5.)

(XIII. Jkv. 175–176. o.)

„Kis-Tarcsán a falu déli végén dombocskán egy románkori keletelt templom omladék áll. Az alsó falrészek és az elől hozzá ragasztott pillérek nagy faragott kövekből valók. Mai napig még fenn van a kerek diadalív, a kerek

szentélyzáradék támsíkjával és részben az oldalfalak is. A kis egyház belül terméskőből épült, kívülről faragott kővel van burkolva. Az egyes kövek 2' 6''-1' 7''-1' 1'' 2' 3''-1'-8'' 3' 9''-1' 10'' méretűek és vörös mogyoródi fajtából valók. A vályús és cserép téglák középkorúak, a kerek záradék és a diadalívét támasztó falpillérek eredetiek. Hajdan köröskörül kerítés volt. Jkv. XIII. 175."

(Rómer hagyaték XVII. csomag 396/68. irat)

Tombor Ilona egy részét idézi Rómer feljegyzéseinek és megjegyzi, hogy ebből a templomból mára nem maradt semmi.⁵⁶ Arányi még a rombadőlt, de részben fennálló románkori templomok közé sorolta.⁵⁷ A műemléki topográfia leírása is csak a canonica visitatiók említéseit és szórvány irodalmi adatokat közöl a templomról,⁵⁸ ezért egyetlen korabeli hiteles, részletes leírásának Rómer sorait tarthatjuk.

Pomáz

„a helységen kívül kliszai, kőszikla dülőben a domb tetején – keletnek a falutól néhány puskalövésnyire – a földeken sok régi cserép (szürke, veres) ... (XIV., XV.-i) téglák, sok szép vörös, iszapolt 7'-1 1/2'-? hosszú, 4'-széles 2'-? barázdás"

(XII. Jkv. 18. o.)

„Pomázi rom, görgeteg terméskő, római téglával keverve – hajdan faluhely, kelet, szentély, pohárfenék"

(XII. Jkv. 19.)

„alul – álcsovicsán (?) öreg temető volt, csontokat a rom alatt, párkányozott téglák és mások – egészen csiszoltak, szederjések."

„a toronytól délnek alapok, tán erődtítés, téglák – 6' 9' quadrát – 1 1/2 vastag. Itt az emberiség minden korszaka együtt el van temetve, e helyen csiszolt ... Palota-e? vár-e? egy darab finom csiszolt – zöldes erű foltban márvány. Sokféle téglák és cserép, két darab faragott kő, homok"

(XII. Jkv. 20. o.)

„Pomáz és Kalász közt a földek közt pusztatemplom egyedül helye van fölszántatlan – rom semmi."

(XII. Jkv. 24. o.)

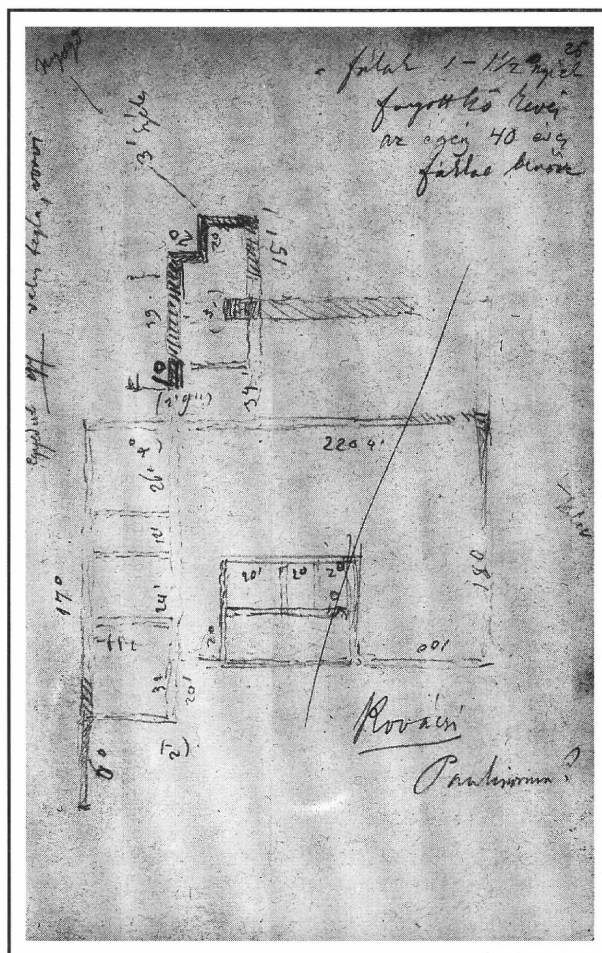
„1863. aug. 16. Nagy Kovácsi kliszán (kősziklán). Nagy kiterjedésű kőomladékok Nagy Kovácsi pusztán, a pomázi határban terméskőből és némely darabja faragott kő. Pomáztól NY-i irányban fekszik ezen kolostor..."

(XII. Jkv. 25. o.)

Épületmaradványok rajza (12. kép.) Felirata: „falak 1-1 1/2'-nyiek, faragott kő kevés, az egész 40 éves fákkal benöve, egyedül egy vályús téglák, vörös, Kovácsi Clastruma?"

(XII. Jkv. 26. o.)

„Nagy-Kovácsi Kliszán, a báró Prónay-féle majortól nyugati irányban fekszik ettől két puskalövésnyire a régi legalább 50 éves fáktól benöve a nagy kiterjedésű kolostor, mely nagy részt terméskőből, de sok faragott kőből is épült. Mondják, hogy a budai pálosoké lett volna. Amit

12. kép. XII. Jkv. 26. o., Nagykovácsi (Pomáz) épületmaradványok.

Abb. 12. XII. Notizbuch, S. 26., Nagykovácsi (Pomáz) Gebäudereste.

még ki lehetett venni ebből állott: A nagy középső térnek (udvarnak?) hossza keletről nyugatra 22' 4', szélessége 18' volt, a falak 1-1 1/2' nyiak. Északra egy nagyobb hosszúságú terem volt erős külső falakkal, nyugatra ettől egy kisebb hajlék keresztben feküdt. Az udvar nyugati oldalán 17'nyi hosszú, négy öl széles lakhelyek voltak, 26, 12, 24 és 32 lábnyi szélességgel. A külső fal nyugaton még 6'-el megvolt hosszabbítva. Az udvar déli falához befelezés szintén egy lakosztály lehetett 10' hosszú, 5' széles, a déli rész egész hosszát 2' széles helyiség foglalta el, a belső rész 20' hossza 3. Kis hajlékokra volt osztva. Alig hogy ezen mereteket aug. 16-án 1863-ban megvettem, arról értesültem, hogy ezen régi építménynek köveit bontják és emlékéit elpusztítják. Mire ennek ... is a Vasárnapi Újságban megírtam. Jkv. XII. 25."

(Rómer hagyaték XVII. csomag 396/91. irat)

A Rómer által leírtak feltehetően azonosíthatók a Pomáz-Klissza lelőhelyen feltárt épületmaradványokkal.⁵⁹

JEGYZETEK

- Életrajzírói: *Hampel J.*: Emlébeszéd Rómer Flóris rendes tagról. Az MTA elhunyt tagjai fölött tartott emlékeszések VI. köt. 13. szám Bp., 1891. 48–64. *Fraknói V.* 1891. 177–199. *Szinnyei J.*: Magyar írók élete és munkái. XI. köt. Bp., 1906. 1118–1131. *Kumlik E.*: Rómer Flóris Ferenc élete és működése. Pozsony, 1907. *Börzsönyi A.*: Rómer Flóris Ferenc. Győr. 1911. *Bardoly I.*: Rómer Flóris élete. Műemlékvédelem, 1988. 4. 223–240.
- Rómer F.*: Pest városának legrégebbi műemléke. Pesti Napló 1864. nov. 10. *Rómer F.*: 1873. 36–39., 1. ábra
- Munkásságával foglalkozik többek között: R Dolg 1. Bp. 1958. kötetében megjelent tanulmányok sorozata: *Banner J.*: Rómer Flóris emlékezete (1–22.) *Bóna I.*: Rómer Flóris az ősrégész (23–31.) *Kanozsay M.*: Rómer az epigráfus (33–43.) *László Gy.*: Emlékezés a középkor kutató Rómer Flórisra (45–48.) *Erdélyi G.*: Rómer Flóris jegyzeteiből (49–56.) *Oroszlán Z.*: Rómer Flóris, a tanár (57–69.) *Rómer Flóris – Ipolyi Arnold – Fraknói Vilmos.* Egyház, műveltség, történetírás. (Válogatta, sajtó alá rendezte és a bevezetőket írta: *Rottler Ferenc*) Történetírók Társasága Bp. 1981.
A Műemlékvédelem 1988. 4. sz. cikkei: *Entz G.*: Rómer Flóris emlékezete (1815–1889). (205–208) *Póczy K.*: Rómer Aquincum romjaiért. (209–213) *Marosi E.*: Rómer Flóris művészettörténete. (214–222)
Az AÉ 1990. 1. számának cikkei: *Fitz J.*: Rómer Flóris emlékezete. 103–104., *Moskovszky É.*: Rómer Flóris (1815–1889). 104–106.
A Pest-budai római kori emlékek megmentése érdekében kifejtett tevékenységét ismerteti *Póczy K.* cikke: Gondolatok Rómer Flóris emléktáblájánál halálának 100. évfordulóján az Aquincumi múzeumban. BpR XXVII. 1991. 191–197.
- Fraknói V.*: 1891. 191–192.
A könyv megírásához összegyűjtött adatok, feljegyzések, kéziratföredékek az OSZK Kézirattárában találhatóak Oct. Hung. 501. XXVIII–XXIX. köt. „A régi Pest” cím alatt. Reprint kiadás: Bp. 1988.
- Tombor I.* 1954. 276–278. *Erdélyi G.* Rómer Flóris jegyzeteiből. R Dolg 1. 1958. 49–56. *Semsey A.*: Rómer Flóris Balaton környék pusztuló műemlékei nyomában. Műemlékvédelem 1959. III. 129–134. *G. Sándor M.*: Rómer Flóris munkássága a műemléki kutatások tükrében. Műemlékvédelem 1960. I. 7–10. *Bolla V.* szakmérnöki dolgozata (kézirat) Rómer Flóris útjait topográfiai szempontból, katalógusszerűen dolgozza fel. Megjelent *Sódor A.* kiegészítésével: Rómer Flóris úti jegyzetkönyvei címmel a Budapesti Műszaki Egyetem Építészettörténeli és Elméleti Intézete kiadványaként, Magyar Építészettörténeli Dokumentáció 1. Bp., 1980. *D. Matuz E.*: Rómer Flóris kéziratos hagyatékának Csongrád megyére vonatkozó adatai. MFMÉ 1986-1. Szeged, 1986. 31–48., *D. Matuz E.*: Rómer Flóris kéziratos hagyatékának Heves megyére vonatkozó adatai. Agraria XXIV. 1990. 89–105. *D. Matuz E.*: Megemlékezés Rómer Flórisról halálának századik évfordulója alkalmából. MKCSM (sajtó alatt). *Bardoly I.* összefoglalja a róla szóló irodalmat (Műemlékvédelem, 1988. 4. 240–241.) A jegyzetkönyvek kiadásának terve az OMF részéről a Régészeti és Művészettörténeli Társulat 1989. nov. 17.-i ülésén hangzott el.
- A Rómer hagyaték Budapestre és környékére vonatkozó gyűjtött régészeti adatai megtalálhatóak a BTM Régészeti Adattárában.
- A fotókat *Barka Gábor* (OMF), a rajz másolatokat a szerző készítette. Megemlítjük, hogy a rajzokon a könnyebb érthetőség kedvéért a számok és a megjegyzések nem Rómer kézírásának másolatával készültek.
- Gerecse P.* 1906. 585., 606.; *Ágostházi L.*: A budaszentlőrinci pálos kolostor. Műemlékvédelem 1979. XXIII. évf. 1. szám 24–35. 14. jegyzet.
- Fauerné Tóth R.*: Kassai István Budán. BpR XVI. 1955. 135–145., 4., 5., 10. kép.
- Rupp J.*: Buda-Pest és környékének helyrajzi története. Pest, 1868. 207., *Garády S.*: A Szent Lőrincről elnevezett Budamelléki pálos kolostor. TBM III. 1934. 151.; *Garády S.*: Budapest székesfőváros területén végzett középkori ásatások összefoglaló ismertetése 1931–1941.
2. A Szent Lőrincről elnevezett budamelléki pálos-templom és kolostor. BpR XIII. 1943. 175. Rómer a svábhegyi maradványokat is a kolostorból származtatta. *Rómer F.*: Egyveleg AÉ 1870. 215. *Garády* cáfolta ezt, feltételezte, hogy Városkút területén egy kolostor volt. *Garády S.*: Jelentés az 1936–1942. évben végzett ásatásokról. BpR XIII. 1943. 406.
- Genthon I.* 1951. 31.; *Zakariás G. S.* 1961. 67.; *Horler M.* MMT VI., Bp. műemlékei II. 1962. 175–178., 71–74. kép (a villa és a kápolna részletes leírása); *Nagy E.*: A budaszentlőrinci pálos kolostor romjai. MMT VI. Bp. műemlékei II. 1962. 183–192. 82–91. kép. (a pálos kolostor leírása); *Gerevich L.* 1973. II. 243. 44–45. kép.
- Rómer F.*: Egy goth templom alapjai Ó-Budán. Budapesti Közönlöny 1869. 94. szám 1232. o. Megjegyzéseire utal *Gerecse P.* 1906. 605.
- OMC Tervtár* 10 890. szám alatt. Ezt a rajzot publikálta *Zsigmondy G.* az AÉ 1886 VI. évf. 87. oldalán (Az Orsz. Régészeti és Embertani Társulat 1885. decz. 29-i közgyűlésének jegyzőkönyve).
- Zsigmondy* 1877-ből származó felvételi rajzai: *Horler M.* 1962. 494, 495. kép
- Horler M.* 1962. 499–502. 494–496. kép. Részletes kutatástörténeli összefoglalásában megtalálható a kérdésre vonatkozó irodalom. *Bertalan Vilmosné*: A középkori ásatások kutatás története Óbudán (1850–1975). BpR XXIV. 1976. 31–37.; *Gerevich L.* 1973. I. 353. 170. kép; *Győrffy Gy.* 1973. I. 264–265. A téglagyár építéskor a középkori épületek megsemmisültek. *Csorba Cs.* Rég. Füz. I. 32/1979. 113.
- Rómer F.*: Régi Falképek Magyarországon. Magyarország régészeti emlékei III. Bp., 1874. 100–101. „Azon patakknak a Dunába való omlásánál, mely Kalász- és Békásmegyert közt a határt képezi, déli szögleténél, a mely árok partján, mintegy 100 lépésnyire a Dunától áll egy rom, melyet a dunai gőzhajókról annál inkább lehet látni, mivel a sajtáságosan a szentély fölött emelkedő és bár nem egész, mégis 36' magas tornya igen feltűnő. Az egyhajójú, szentélyben egyenes záradékú rom falai többnyire terméskövből készültek, míg a külső szögletek more italico faragott kövekből rakattak. A szentély hossza 15' 4'', szélessége 14' , a diadalívnel jobbra-balra szélesedvén teszen a hajóban 20' 3'', míg hossza 36' számlál. Támaknak semmi nyoma, az ablakok keskenyek és csúcsívesek, egészen a XIV. század jellegével bírnak. Legépebben áll a szentély déli, valamint a hajónak délnyugati, és délészaki része 4' 5''-nyi falakkal, melyeken a zenekar felé mély a régi gerenda-páholynak lyukai jól láthatók. A régi czip-terem kerítő falának nyomai köröskörül tűnnek fel, csak az északi oldalon hiányoznak, mert a vízárrokba omlottak. Mi minket legjobban érdekelhet, az, hogy a szentély mindenféle sárga és vörös vonalak közt a régi festésnek nyomai föltűnnek, bár a 13' magas bolthajtás alatt védve valának, az ottan tanyázó dunai molnárok által annyira elrontattak, miszerint valami egészet épen nem lehet kivenni. A déli oldalon a boltívmező vörösbarna vonalakkal van foglalva, és az itten még épen álló csúcsíves ablakon át is hasonló vízszintes vonal látszik, azonban a záradék felé eső mezőnyön alul, mintegy négy malomkerek tűnik fel, sárga fogazattal és a távolban kisebbedve, mit mind nagyon zavarosan lehet az egészen romlott falon kivenni, miért is a festésnek az építménnyel való egykorúságát bajos meghatározni, bár az általános divat miatt fel lehet tenni, hogy ezen istenháza sem nélkülözte a festészeti díszítést.” Utal rajzára, cikkére: *Gerecse P.* 1906. 583., 584., a Pusztatemplomra *Pesti Frigyes, Létay M.* 1986. 13.
- Garády S.* 1950. 437.

18. *Garády S.* 1950. 2. jegyzet
19. *Horler M.* 1962. 328. (a templom ismertetése: 327–328., 258, 259. kép). Megjegyzendő, hogy a XII. jegyzőkönyv az utóbbi években került elő, hiánya fokozhatta a félreértést.
20. *Lócsy E.* 1967. Rómer említése: 206.; *Arányi* idézése: 206–207. 10. kép.
21. *Arányi L.* felmérése (MOB 1876/33. törzsív) az OMF Tervtárában a 10823. sz. alatt található meg, *Arányi L.* 1877. 1–2.
22. *Garády S.* 1950. 439–440.; *Zakariás G. S.* 1961. 78.; *Lócsy E.* 1967. 206.; *Horler M.* 1962. 328. Megemlítendő, hogy *Genthon XV.* századnak tartotta a templomot. *Genthon I.* 1951. 37.
23. *Lócsy E.* 1967. 209–210.
24. *Györfly Gy.* 1973. I. 317.; *Kubinyi A.* 1973. II. 26.
25. *Gerevich L.* MMT VI. Bp. műemlékei II. 1962. Kálvin köz 2–3–4. Az óbudai királynéi vár maradványai 372–382., 313–325. kép; *Gerevich L.* 1973. I. 364–368., 185–188. kép, *Gerevich L.* 1973. II. 246–248.
26. *Rómer F.* 1876. 25., említi *Gerecze P.* 1906. 625.
27. *Arányi L.* 1877. 5., 6. *Arányi* felmérése 1874-ből (33/1876. törzsív) OMF Tervtár 2692. sz.
28. *Létay M.* 1986. 33.; *Kubinyi A.* 1973. II. 31.
29. *Irásné Melis K.* 1983. 21.
30. *Rómer F.* 1873. 33–36., 74–78.
31. *Rómer F.* 1873. 75–77., *Bergh K.*: A pestvárosi régi fal utolsó maradványa. AÉ III. 1870. 46–49.
32. *Irásné Melis K.*: Beszámoló a középkori Pest város területén végzett régészeti kutatások eredményeiről. BpR. 24.; 1976. I. 313–348.; *Irásné Melis K.*: 1983. 17–21., 36–39.; *Irásné Melis K.*: Régészeti kutatások az Árpád-kori Pest külvárosai területén (Budapest V. Belváros), BpR 26., 1984. 63–96.; *Irásné Melis K.*: A pesti későközépkori városfal kutatása. AÉ 1987–88/2. 199–225.
33. *Rómer F.* 1876. 3., Utal rá *Gerecze P.* 1906. 581. Az OSZK Kézirattárában lévő rajz másolata a BTM Középkori Osz-tályának Rajztárában 370–371/1943. ltsz. alatt található meg.
34. *Genthon I.* 1951. 84.; *Zakariás G. S.* 1961. 176. *König A.* terepbejárás jelentése 1958-ból (BTM Ad. ltsz.: 689–78) a „középkori várkastély” veszélyeztetettségéről szól. *Nagy E.*: Budapest területén lévő műemléki és ásatási területek. 1957., 1961 (BTM Ad. ltsz.: 1540–88) Felhívja a figyelmet a Rómer által leírtakkal feltehetően azonosítható középkori épületmaradványok feltárásának szükségességére.
35. *Lócsy E.* 1967. 212. 64. jegyzet
36. *Gerevich L.* 1973. I. 398. 242. kép
37. Rómer feljegyzéseire utal *Gerecze P.* 1906. 620.; említi: *Arányi L.* 1877. 6.; *Genthon I.* 1951. 89.; részletesen ismerteti: *Irásné Melis K.* 1983. 16–17., 21–22., 7–17. kép, 1–5. ábra
38. *Rómer F.* 1876. 49.
39. *Papp G.*: Dél-Pest és környéke a középkorban. Pesterzsébeti Múzeumi Füzetek 2. 1983. 19–20. (lásd további irodalom)
40. *Irásné Melis K.*: A XX. kerület régészeti emlékei. Pesterzsébet, Soroksár, Budapest XX. kerületének múltja és jelene. Bp. 1972. 25.
41. *Pető Mária* leletmentése, 1989. Feltehetően a templom keleti zárófalát és egy bizonytalan rendeltetésű középkori építmény több falmaradványát lokalizálta. Szíves szóbeli közlését ezúton is köszönöm.
42. *Cserei É.* 1962. 624.; *Mezey L.* 1963. 7–42.; *Györfly Gy.* 1973. I. 318.; *Kubinyi A.* 1973. II. 29.
43. *Létay M.* 1986. 21., 23.
44. *Cserei É.* 1962. 624.; *Mezey L.* 1963. 7. *Zolnay L.*: Jelentés a Hárosszigeten végzett terepbejárásról, 1961. (BTM Ad. ltsz.: 1067–79); *König A.* terepbejárás naplója (1965) feltehetően ugyanerre utal (BTM Ad. ltsz.: 680–78.) A hidat említi: *M. Geszti E.* Rég. Füz. I. 15/1962. 83–84.
45. *Tombor I.* 1954. 278.; Rómer jegyzeteit említi: *Gerecze P.* 1906. 628.
46. *Gerevich L.*: A csuti középkori sírmező. BpR. XIII. 1943. 103–166. (a templom ismertetése: 105–106., 2. kép); *Gerevich L.*: A középkori múzeum kutatásai az 1941–1942. évben. BpR. XIII. 1943. 439–444. *Garády S.* IX. ásatási naplója tanulsága szerint 1941-ben, a templom megtalálásakor járt a helyszínen és lerajzolta a szentélyt. (105–106. o.) (BTM Ad. ltsz.: H. 171–79.); *Genthon I.* 1951. 91.; *Zakariás G. S.* 1961. 192.; *Cserei É.* 1962. 624. 627. 644. kép.; *Györfly Gy.* 1973. I. 318., *Gerevich L.* 1973. I. 398.; 238–240. kép.; *Kubinyi A.* 1973. II. 29.
47. *Gerevich L.* 1973. I. 398. 241. kép. *Gerevich L.* 1941–44 között ásott a területen, *Gerő Győző* 1953-ban (BTM Ad. ltsz.: 545–77) és 1955-ben, *Méri István* 1957-ben (BTM Ad. ltsz.: 504–77., Rég. Füz. I. 10/1958. 46.) és *Irásné Melis Katalin* 1973-ban (BTM Ad. ltsz.: 53–75) végzett feltárási munkákat. A leletanyag a BTM-ben található, publikálatlan.
48. *Szabó E.* MMT V. Pest megye műemlékei I. 1958. 346–347. (lásd további irodalom) 279. kép, az eredeti rajz és felmérés az OMF Tervtárában 13640 sz. alatt található. Utal Rómer megjegyzéseire *Gerecze P.* 1906. 582.
49. *Gervers-Molnár V.* 1972. 26/1. kép.
50. *Arányi L.* 1877. 6., 8.
51. *Gervers-Molnár V.* 1972. 40., *Irásné Melis K.* 1983. 17. 21.
52. A minaret ismertetése: Érd-Ófalu, Mecset u. MRT 7. 1986. 98–99. (Rómer leírását nem közlik)
53. *Torma I.*: Az érdi Kutyavár. Adatok Diósd és Érd környékének középkori településtörténetéhez. StComit 9. 1980. 251–266., Érd–Kutyavár MRT 7. 1986. 99–101., 11. kép 65. t. 4. fotó (lásd további irod.)
54. *Arányi L.* 1877. 6., 8. OMF Tervtár 1876/33. törzsív 13638. sz.
55. *Miklós Zs.*: A gödöllői dombvidék várai. Múzeumi Füzetek 21. Aszód, 1982. 48–50., 32., 51/1–5, 55/4–15. kép (további részletes irodalommal)
56. *Tombor I.* 1954. 278.
57. *Arányi L.* 1877. 5., 6., 1876/33. törzsív, OMF Tervtár
58. *Aggházy M.* MMT. V. Pest megye műemlékei I. 1958. 460.
59. Utal rá: *Gerecze P.* 1906. 633., MRT 7. 1986. 185–190.
60. Megköszönöm *K. Végh Katalinnak* segítségét, hasznos lektori észrevételeit.

IRODALOM- ÉS RÖVIDÍTÉSJEGYZÉK

Agria	Agria. Az Egri Múzeum Évkönyve (Eger)	AÉ	Archeológiai Értesítő (Budapest)
<i>Arányi</i> 1877	<i>Arányi L.</i> : Általános jelentés a pest megyei pilisi és váci járások egyes községeiben kutatott műemléki (nemkülönbözőn egyéb régészeti) adatok dorgában. Arch. Közl. XI. II. 1877. 1–8.	ArchKözl	Archeológiai Közlemények (Budapest)
		BpR	Budapest Régiségei (Budapest)
		BTM Ad.	Budapesti Történeti Múzeum Régészeti Adattár
		<i>Cserei</i> 1962	<i>Cserei É.</i> : Budapest műemlékei II. MMT. VI. Bp. 1962. Háros

	sziget. Csút középkori község és a csúti monostor romjai. 624. 627.	<i>Lócsy</i> 1967	Lócsy E.: Alhévíz és Békásme-gyer középkori templomai. AÉ 94. 1967. 200–213.
<i>Fraknói</i> 1891	Fraknói V.: Rómer Flóris emlé-kezete. Századok 1891. 177–199.	<i>Mezey</i> 1963	Mezey L.: Csútmonostor alapí-tástörténete és első oklevelei (1264–1271). TBM XV. 1963. 7–42.
<i>Garády</i> 1950	Garády S.: Ásatások a békásme-gyeri ún. Pusztatemplomban és mellékén. BpR XV. 1950. 437–449.	MFME	A Móra Ferenc Múzeum Év-könyve (Szeged)
<i>Genthon</i> 1951	Genthon I.: Magyarország mű- emlékei. Bp. 1951.	MKCsM	Múzeumi Kutatások Csongrád megyében (Szeged)
<i>Gerecze</i> 1906	Gerecze P.: A műemlékek hely- rajzi jegyzéke és irodalma. Ma- gyarország műemlékei II. (szerk. Forster Gy.) Bp. 1906.	MMT V.	Magyarország műemléki topog- ráfiája. V. (szerk. Dercsényi D.) Pest megye műemlékei I. Bp. 1958.
<i>Gerevich</i> 1973. I.	Gerevich L.: Budapest művészete az Árpád-korban. Budapest törté- nete I. Bp. 1973. 351–401.	MMT VI.	Magyarország műemléki topog- ráfiája, VI. Budapest műemlékei II. (szerk. Pogány F.) Bp. 1962.
<i>Gerevich</i> 1973. II.	Gerevich L.: Budapest művészete a későbbi középkorban a mohácsi vészig. Budapest története II. Bp. 1973. 241–335.	MRT 7.	Magyarország régészeti topográ- fiája. 7. Pest megye régészeti to- pografiája. A budai és szentend- rei járás. Bp. 1986.
<i>Gervers-Molnár</i> 1972	Gervers-Molnár V.: A középkori Magyarország rotundái. Művé- szettörténeti Füzetek 4. Bp. 1972.	MÜÉ	Művészettörténeti Értesítő (Bu- dapest)
<i>Györffy</i> 1973. I.	Györffy Gy.: Budapest története az Árpád-korban. Budapest törté- nete I. Bp. 1973. 217–349.	OMF	Országos Műemléki Felügyelő- ség
<i>Horler</i> 1962	Horler M.: Budapest műemlékei II. MMT VI. Bp. 1962. Bécsi út. Középkori kolostor és templom. 499–502. Békásme-gyer. Kossuth Lajos Üdülőpart. Középkori templomrom (ún. Pusztatemp- lom) 327–328.	OSZK RDolg	Országos Széchényi Könyvtár Régészeti Dolgozatok az Eötvös Loránd Tudományegyetem Ré- gészeti Intézetéből, Dissertatio- nes Archeologiae (Budapest)
<i>Irásné Melis</i> 1983.	Irásné Melis K.: Adatok a pesti síkság Árpád-kori településtörté- netéhez. Bp. 1983.	RégFüz	Régészeti Füzetek Ser. I. (Buda- pest)
Jkv. <i>Kubinyi</i> 1973. II.	Jegyzőkönyv Kubinyi A.: Budapest története a későbbi középkorban Buda eles- téig (1541-ig). Budapest története II. Bp. 1973. 7–240.	<i>Rómer</i> 1873 <i>Rómer</i> 1876	Rómer F.: A régi Pest. Történeti tanulmány. Bp. 1873. Rómer F.: Román- és átmenetko- rú építmények hazánk területén. ArchKözl. X. II. 1–61.
<i>Létay</i> 1986	Létay M.: Pesty Frigyes helység- névtárának budapesti adatai. Bp. 1986.	StComit TBM	Studia Comitatus (Budapest) Tanulmányok Budapest múltjá- ból(Budapest)
		<i>Tombor</i> 1954	Tombor I.: Rómer Flóris útijegy- zetei. MÜÉ 1954. 276–278.
		<i>Zakariás</i> 1961	Zakariás G. S.: Budapest. Ma- gyarország művészeti emlékei. 3. Bp. 1961.

ANGABEN ZUR MITTELALTERLICHEN GESCHICHTE VON PEST-BUDA AUS DER HANDSCHRIFTLICHEN NACHLASSENSCHAFT VON FLÓRIS RÓMER

Flóris Ferenc Rómer (1815–1889) ist in unserer Altertumswissenschaft und Kunstgeschichte eine Gestalt von hervorragender Bedeutung. In unserer vorliegenden Abhandlung geben wir aus seinem reichen Oeuvre die sich auf Budapest und seine Umgebung beziehenden, mit dem Mittelalter in Zusammenhang stehenden Daten aus seiner handschriftlichen Nachlassenschaft bekannt. Wir befassen uns kurz mit seinen in Pest verbrachten Jahren und auf dem Gebiete der Erforschung des Mittelalters erreichten Ergebnissen.¹⁻⁴

Flóris Rómer hat während seinen Ausgrabungen, Begehungen des Landes alles beobachtet, niedergeschrieben oder abgezeichnet, was aus archäologischem, kunsthistorischem, eventuell geschichtlichem Gesichtspunkt wichtig sein konnte. All dies bewahren seine Merkbücher, jene kleinen Notizen, in welche er zwischen 1858 und 1888 für sich selbst Aufzeichnungen gemacht hat. Von den ursprünglichen 46 Bänden sind fünf abhanden gekommen, die erhalten geblieben werden in der Bibliothek des Landesamtes für Denkmalpflege aufbewahrt. Hier sind auch eine große Menge seiner Nachlassenschaft, das Manuskript einzelner Aufsätze, das Material von seinen Vorträgen, Zeichnungen, Karten usw. zu finden. Im Handschriftenarchiv der Nationalbibliothek Széchényi befindet sich ein anderer Teil seiner Nachlassenschaft, einige Schriften sind im Handschriftenarchiv der UAW und auch in der Dokumentationsabteilung des Nationalmuseums. Von den durch Rómer beschriebenen, mit genauen Maßangaben, Zeichnungen gefixten Baudenkmalern gingen viele zugrunde oder sie wurden umgebaut. Ein Teil seiner Angaben wurde weder von ihm, noch von anderen mitgeteilt, deshalb sehen wir diese Schriften für ein wertvolles Quellenmaterial an. Die in den Protokollen vorhandenen Zeichnungen sind besonders wichtig, da sie bisher noch nicht publiziert wurden.

Nach der in topographischer Reihenfolge gegebenen Textwiedergabe beschäftigten wir uns mit der forschungsgeschichtlichen Bedeutung der Zitate. Die wichtigeren von diesen sind:

I. Bezirk, Burg

Wir teilen die Inschriften der hier gefundenen Steine mit (Taf. I, Zeichnungen 1–2).

II. Bezirk, Budakeszi út 51/a, einstige Kalmárfy-Villa, 91–93., Paulinerkloster von Budaszentlőrinc

Von Flóris Rómer wurde der damalige Zustand des Klosters und seiner Umgebung 1864 ausführlich beschrie-

ben und auf einigen Zeichnungen auch festgehalten. Zur Veröffentlichung seiner Beobachtungen ist es bisher noch nicht gekommen, so können diese zur Forschungsgeschichte des Klosters als weitere Beiträge betrachtet werden.^{10–11} (Taf. II, Zeichnungen 1–5, Taf. III, Zeichnungen 1–2).

III. Bezirk, Bécsi út 166., einstige Viktoria-Ziegelfabrik

Flóris Rómer hielt die Ruinen für die Alba Maria (Weiße Maria) genannte Kirche, jedoch datierte er den Bau auf das 14.–15. Jh. Ihre Zeichnung und Beschreibung können wir für die authentische Dokumentation der Ausgrabungen des Jahres 1869 halten. Die Aufnahmen, Zeichnungen von Gusztáv Zsigmondy widerspiegeln den späteren Zustand der Erschließungen.^{13–14} Den neuesten Forschungen nach wurde hier das Paulinerkloster von Fejéregyháza gefunden.¹⁵ (Taf. IV, Zeichnung 2, Abb. 1)

Békásmegyer–Pusztatemplom

Von Rómer wurde die Kirchenruine im Jahre 1863 gesehen und abgezeichnet. Zu ihrer Beschreibung¹⁶ bietet das mitgeteilte Bildmaterial eine Illustration. Aufgrund der Meldung und der Zeichnungen von Lajos Arányi wurde die Kirche auf das 13. Jh. datiert. Die Ausgrabungen von Sándor Garády bestätigten die Grundrißbeobachtungen von Rómer, seine Zeichnungen können auch die Datierung der Kirche auf das 14. Jh. untermauern.^{20–21} (Taf. IV, Zeichnung 1, Taf. V, Zeichnung 1, Abb. 2–4)

IV. Bezirk, Káposztásmegyer

Die Kirchenruine ging im Laufe der Erdarbeiten der Jahre 1960 zugrunde,²⁹ deshalb halten wir außer ihrer Beschreibung²⁶ auch die Bekanntgabe ihres bisher noch nicht publizierten Grundrisses für wichtig. (Abb. 5, Taf. V, Zeichnung 2)

V. Bezirk, Március 15. tér

(Taf. VI, Zeichnung 1)

Kecskeméti utca

Rómer befaßte sich mit den Befestigungen von Pest und seinen alten Mauern,³⁰ jedoch gibt er diese Angaben dort nicht bekannt. Zu den heutigen stadtgeschichtlichen Forschungen³² bildet auch dies einen weiteren Beitrag. (Taf. VI, Zeichnungen 2–3)

XI. Bezirk, Albertfalva

Als Ergänzung der Beobachtungen von Rómer³³ dient die Kenntnis des Grundrisses der Kirche. Über die 1941 ausgegrabene³⁴ und wieder zugeschüttete Kirche stehen uns nur wenige Daten zur Verfügung, neuerdings wird sie als eine Sippenburg betrachtet.³⁶ (Abb.6)

XVI. Bezirk, Cinkota

In der im 18. Jh. umgebauten Kirche ist auch heute noch der Turm der mittelalterlichen Kirche mit seinen eingemauerten romanenzeitlichen Fenstern und seinem gotischen Torbeschlag zu sehen.³⁷ (Abb.7)

XX. Bezirk, Szentdienes (Millenium-Siedlung)

Zu den Beobachtungen von Rómer,³⁸ zur Kenntnis der auf die Ruinen des römischen militärischen Lagers gebauten mittelalterlichen Dorfes³⁹⁻⁴¹ bietet eine neuere Angabe die hier gezeigte Karte. (Abb.8, Taf. V, Zeichnung 3)

XXII. Bezirk, Háros-Insel

1964 betrachtete Rómer die Ruinen des mittelalterlichen Dorfes Csút, des auf der heutigen Háros-Insel gegründeten Premonstratenser-, sodann Paulinerklosters.⁴² Seine Beschreibung und Zeichnung wurde bisher noch nicht veröffentlicht, sie können von forschungsgeschichtlichem Gesichtspunkt aus für bedeutend gehalten werden, da die Ruinen seitdem zugrunde gegangen sind.⁴⁴ (Abb. 9-10, Taf. IV, Zeichnung 3)

Budatétény

1866 betrachtete und beschrieb Rómer die Überreste des Dorfes Csút und seiner Kirche. Die Richtigkeit seiner Beobachtungen wurde durch die späteren Forschungen bestätigt.⁴⁶⁻⁴⁷

Dunakeszi-Alagi-Meierei

Die Beschreibung der Überreste der zugrunde gegangenen Kirche von Rómer und seine Grundrißskizze verglichen wir mit der Zeichnung von Lajos Arányi,⁴⁸ die neuesten Vermessungen untermauerten die Beobachtungen von Rómer.^{49, 51} (Abb. 11, Taf. V, Zeichnung 4)

Kerepes

Über die auf dem Kreuzweg von Kerepes gestandene gotische, im 18. Jh. umgebauten Kirche^{54, 55} schreibt Rómer. (Taf. IV, Zeichnung 4)

Kistarcsa

Die Zeilen von Rómer können wir für die authentische, ausführlichste Beschreibung der Kirchenruine halten.⁵⁸ (Taf. IV, Zeichnung 5)

Pomáz

Die von Rómer beschriebenen Ruinen können wahrscheinlich mit den auf dem Fundort von Pomáz-Klissza freigelegten Gebäuderesten identifiziert werden.⁵⁹ (Abb. 12)